

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVI. évf.

1901. Martius—Április.

2-ik füzet.

Szentábrahámi theológiája.

IV.¹

-- III. „A ker. erkölestanról vagyis a ker. vallás feltételeiről.“ —

Jézus életében a hit és cselekedet ninesen különválasztva. Minden tettének a hit volt a forrása. Tudománya is a vallási és erkölesi elemnek legszebb öszhangját mutatja. Vallási igazságainak mindig megvan a maguk erkölesi tartalmuk s viszont erkölesi igazságai a vallás zománecát hordozzák magukon. Ezen a nyomon jártak tanítványai és apostolai is. „Hittek“ s azért „szóltak“ és cselekedtek. Tanításaik által is ezt az irányt követték. Az ó és középkori hittudósok műveiben is a vallási és erkölesi elem egymással összeforva jelenik meg. Maguk a reformátorok sem tudták a vallás- és erkölestudományt egymástól különválva képzelni. A két tudományt legelőbb 1577-ben Daneau Lambert genfi tanár választotta két felé a könnyebb tárgyalás és tisztább felfogás érdekében. Azonban a mint az emberi cselekedetekben a vallási és erkölesi között éles határvonalat húzni alig lehetséges: úgy e két tudománynak gyökérszállai egyik a másikba messze benyulnak. Ezért van az, hogy még ma is akárhányszor egy-egy vallási kérdés az erkölestudomány körében tárgyalatik és megfordítva az erkölesi élet kérdései a hittanban vannak előadva.

Igaz, vannak a bölesészeti erkölestan írók között akárhányan, a kik nem csak a két tudományt; hanem magát a vallást és erkölesöt is függetleníteni akarják, illetve az erkölesöt ki óhajtják venni a vallás gyámkodása alól amaz érv alapján, hogy a vallás általában nem csak hogy közönyös, hanem még káros is az erkölesre nézve. Nem ezélunk ez érv alaptalan és téves voltának a kimutatása. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy egyes kiválóbb egyén, ha elméletileg el is választhatja a vallást és erkölesöt egymástól, ha azt az erőt, a mely a vallásban rejlik, valamely más

¹ Az I—III. t. I. 1900. évf.-ban.

fogalommal helyettesítheti is; de abban a társadalomban, a mely keresztényi alapokon nyugszik s keresztényi elvek szerint van berendezkedve, a független morál egyszerűen lehetetlen. S nem érhetné e társadalmat nagyobb csapás, mint ha a biztos és kipróbált alapok elhagyásával a független erkölcs számára rendezkednék be; mert az erkölestől elválasztott vallás szabad útat nyitna a beteges pietismus üres álmadozásaira, a vallástól független erkölcs pedig a pharizeusi lelketlen formalizmusra, a melyek pedig teljesen ellentétben vannak nem csak a kereszténység eszlatáival; de a társadalom és az emberiség legszentebb érdekeivel is.

Szentábrahámi theológiájának alkotó eleme a ker. erkölestan, melyet könyve III-ik s legterjedelmesebb részében ad elő. Szerinte „a ker. erkölestan a theológiának az a része, mely a mennyei ígéretek elnyerése eszlatából a ker. emberhez méltó eselekedetekre tanít“. (1. f. 1. §.) Az erkölestan tárgyalásánál két dolog veenkő figyelembe: I. Az Isten parancsolatai. II. Az ígéretek és fenyegetések, melyekkel Isten az ő parancsolatait megerősítette. E két tétel alatt tárgyalja Szentábrahámi az erkölestan elvi vagy általános részét, a melylyel mi is foglalkozunk ez alkalommal. A dolog természete szerint szól először az ígéretek és fenyegetésekről, melyek által Isten a parancsolatok teljesítésére ösztönöz s melyek az új-szövetségben vannak előadva. Ezek az ígéretek inkább „lelkiek“ s vagy a jelen vagy a jövő életre vonatkoznak. A miket Szentábrahámi ígéretek ezime alatt tárgyal, azok ma a tulajdonképpeni hittan körében, mint a hit tárgyai szoktak előadatni.

Első ígérete Istennek a *szent lélek*. Mit értsünk ez alatt? „A szent lélek az Istennek amaz ereje (Luk. 1: 35, 49; Csel. 1: 8; Róm. 15: 13; I. Kor. 2: 4, 5) mely által Isten az ő híveit megszentelte és más isteni ajándékokkal megtöltötte“. (6. §.) Ez az isteni erő a szent írás szerint többféleképpen mutatta meg hatását. Jézus Krisztus a szent lélektől fogantatott, hivatalába általa avatott be, szóval „mérték felett“ betöltetett vele. Az apostoloknak is megadatott volt, hogy általa „esudadolgokat eselekedjenek s tanításuknak tekintélyt szerezzenek“. Rendesen pedig abban nyilvánul hatása, hogy az embert örömmre hangolja, megvilágosítja, jóra buzdítja és megszenteli. A szent léleknek nem csak hatását, hanem lényegét is kell vizsgálnunk. E tekintetben egyedül a szent írásra támaszkodhatunk, mert itt „semmiféle böleseleti okoskodásnak helye nincs“. A szent írásban sokszor úgy van körülírva mint „személy“

vagyis olyan tulajdonságai említettnek, a milyennel rendszeren csak személyek bírnak, mint tudás, akarat, tanítás, bizonyoságtetés stb. de ezeket a kifejezéseket csak „költői személyesítésnek“ kell tekintenünk, a milyent nagyon sokat használtak a szent írók. Így tulajdonítanak tudást a balkéznek, akaratot a szélnek, beszélést az egeknek, hallást a földnek, vigasztalást Isten vesszőjének. A szent lélekhez hasonlóan van személyesítve a szeretet, a bölcsesség, a törvény, az evangelium, a hit, a bűn, a halál; de azért ezeket senki sem tekinti személyeknek. Azért sem lehet a szent lélek személy, mert a bibliában olyan tulajdonságai említettnek, a melyeket még átvitt értelemben sem lehet személyre ruházni, mint pl. „mérték nélkül adatik“, „kiöntetik“, az emberek vele „megkereszteltetnek“ „betöltetnek“ stb. Igaz ugyan, hogy sokszor az Atyával és fiúval egy sorba említetik; de határozottan meg van különböztetve Istentől, a ki adja. Következésképp a régiak imája csak az Atya Istenhez irányult; de soha sem a szent lélekhez; mert „az ajándék nem magától az ajándéktól, hanem az ajándékozótól kérendő“. A szent lélek az Atyától származik a Krisztus által s bár különbözőképpen nyilvánul a különböző egyégekben; de azért mégis egy eredetére, természetére és czéljára nézve. Minthogy pedig a szent léleknek bennünk való munkássága tőlünk függ, vigyáznunk kell nehogy megszorítsuk, vagy teljesen kioltssuk magunkból.

Istennek egy másik ígérete a *bűnök megbocsátása*, a mi annyi mint a „bűnöktől és az azokból folyó minden nemű büntetéstől való ingyenes megszabadítás“. (22. §.) A bűnököt csak az bocsáthatja meg, a ki ellen elkövették s a kinek hatalma is van a büntetésre, vagy annak elengedésére. Ilyen lény egyedül az Isten. Azonban az Isten a Jézusnak is adott ilyen hatalmat. Sőt az apostolok is birtak olyan hatalommal, hogy a mely bűnököt „megbocsátottaknak vagy még fennmaradóknak jelentettek ki, ez a kijelentés az egekben is helyben hagyatott, de ez a hatalom, mint az egyház megalapításának idejére szóló ajándék az apostolokban bevégződött“. (24. §.) Különben „megbocsátás“ és „megigazítás“ a szent írásban egy jelentésűek. Világi értelemben pedig megigazulás alatt Istennek azt a kegyelmét szokták érteni, a mely szerint a megtérés útján levő bűnössel úgy bánik mint igazgal. A megigazulás föltétele a „cselekvő hit“, a melyhez még megkívánatik Isten „kegyelme“ és a Krisztus „igazságossága“. Ezutóbbi alatt azt kell érteni, hogy a Krisztus mint az idvesség szerzője, megadta mind

azokat az eszközöket, a melyek segítségével igazakká lehetünk. Kötelességünk tehát: bűneink bocsánatáért imádkozni; vigyázni, hogy ugyanazon bünbe vissza ne essünk; másoknak megbocsátani; bűneink miatt el nem csüggedni s Isten kegyelme tudatában el nem bizakodni.

További ígérete Istennek a *föltámadás* és az *ítélet*. A lélek halhatatlanságát már a pogányok közül sokan hitték; de a föltámadás vagyis a „léleknek és testnek a halhatatlanságra való egyesülése“ a Jézus példája által csak a keresztények között lett bizonyossá. A milyen bizonytalan a feltámadás ideje, éppen olyan bizonyos, hogy egykoron jók és rosszak egy pillanat alatt mind „meg fognak elevenülni“ A föltámadás után következik a halhatatlanság, a melyben nem lesz állati élet; mert az idvezülendők teste egy „dieső átváltozáson megyen keresztül“. Az összes emberi nem fölött egy igazságos, utolsó *ítéletet* gyakorol a Jézus Krisztus, kire reá bizta ezt az Atya. Itt minden eselekedet, akár jó akár gonosz legyen, meg fog ítéltetni. Az *ítélet* azonnal végre is hajtatik, a mennyiben a jók elveszik a „halhatatlan élet jutalmát“, a rosszak pedig az „örök halál büntetését“. Az *örök élet* a szent írás szerint „nemesak soha félbe nem szakadó tartósságot jelent, hanem ezen felül olyan boldogságot is, mely minden roszt kizár és az azon állapottal egybekapcsolott mindennemű javaknak örömmel való élvezését tartalmazza“. Az *örök habúl* pedig a „kinoztatások teljes érzetével van összekötve“. Nekünk kötelességünk ezeket szem előtt tartva üdvösségünket igaz jó akarattal munkálni.

Istennek *fenyegetései*, melyek a rosszakat utólérik: az elhagyattatás, megvakíttatás és megkeményíttetés.

A fennebb előadott ígérek elnyeréséhez s a fenyegetések kikerüléséhez szükséges az Isten *parancsolatainak* megtartása, melyekről a II-ik fejezetben szól Szentábrahámi. Ezek a parancsolatok nem egyebek, mint „az Isten akaratának kijelentései a felől, hogy mit kíván az emberektől“. Szükség volt ezeket a parancsolatokat kijelenteni; mert ezek ismerete nélkül nem lehetne az emberek fölött ítéletet mondani. Történhetik a kijelentés szóval vagy írásban. Isten mindig gondoskodott arról, hogy parancsolatai kellőleg elterjedjenek s így azok nem tudásával senki sem mentheti magát; de soha sem terjeszti akkora erővel, hogy annak az emberek ellene ne állhatnának. Így az emberi üdvfolyamatnak bár Isten a főoka; de ezt úgy eszközözi, hogy az emberi munkálkodás számára is hely

maradjon. Az isteni parancsolatok teljesíthetők; mert különben nem volnának kötelezők. Igaz ugyan, hogy akárhányszor a legeggyenesebbek is vétének ellenük; de ha minden igyekezetüket oda irányítanak, akkor betölthetnék. Még a nagy bűnösök, a kiket az írás „vakoknak“, „sötétségnek“, „rossz fának“, „lelkileg meghaltaknak“ nevez, sem teljesen alkalmatlanok a megtérésre s a parancsolatok teljesítésére. Ezekből önkényt következik, hogy az Isten parancsolatai mindenkire egyformán kötelezők s e kötelezettség alól senki fel nem oldozható. Fel szokták osztani a parancsolatokat *természetiekre* és *tételesekre*; de ez a felosztás a kegyesség gyakorlására semmi befolyással nincsen; mert úgy a természeti, mint a tételes parancsolatokat egyformán tartozunk teljesíteni. Más felosztás szerint a parancsolatok: *tagadók* és *állítók*. Ezekre nézve a főszabály ez: „A tagadók köteleznek mindig és mindenkorra; az állítók köteleznek mindig; de nem mindenkorra“. (21. §.) A mikor a parancsolatok összütköznek, akkor azoknak kell elsőbbséget adnunk, a melyek az emberek akaratát szorosabban kötelezik“. Ebből az alábbi szabályok következnek: „Az állító parancsolat enged a tagadóknak“. A mit egy bizonyos időben kell megtenni, elébe tétetik annak, a mi bármely időben megtethető“. „A mint mindenik parancsolatnak tárgya, anyaga kiválik a jelessége, hasznossága és szükségessége által: úgy rendesen egyik a másiknak elébe is tétetik“. A parancsolatok teljesítése: *engedelmisség*. Ehez megkívántatik: I. a parancsolatok ismerete. II. A parancsolatok teljesítésében való nagy igyekezet vagy buzgó törekvés, a minnek akadályai: a hanyagság, a langyosság, a közönyösség és egykedvűség. III. A vallásos erényeknek folytonos és állandó gyakorlása, mert az erény pályáján megállani annyi mint visszafelé menni. IV. Az imádkozás, a mi gondolatainkat mindig a kötelességekre irányítva tartja. V. Az örökkévaló és ideiglenes javaknak igaz becslése.

Az isteni parancsolatok tárgya: az emberi *erkölcsi cselekedetek*, melyek Szentábrahámi könyve említett részének III-ik fejezetében vannak előadva. Az erkölcsi cselekedetekre úgy közvetve, mint közvetlen sok minden lehet befolyással; de mégis azoknak legközelebbi oka maga az ember. Ennél fogva minden szabad akaratból folyó cselekedet az embernek számítható be; mert ő annak a szerzője s arról számot adni kötelezhető. Itt a legbiztosabb szabály ez: „A kinek hatalmában állott, hogy valamely cselekedet megtörténjék vagy elmúlasztassék, éppen annak számítható be az“. Ellenben úgy

a szent írás, mint a polgári törvény egyetért abban, hogy „senki sem köteles felelni a más ember tényeért, a vétségek a saját szerzőiket kötelezik“. Azonban a mások eselekedeteit is be lehet számítani annak, a ki azokat tétette, vagy a ki megakadályozhatta volna; de elhanyagolta, vagy pedig azokkal egyetért. Az „esetleges“ eselekedetek, melyek nem akaratból történtek, nem számíthatók be. A eselekedetek a törvényhez való viszonyukban *jóknak, rosszaknak* vagy *közömbösöknek* neveztetnek. Jó eselekedet az, a melyik minden tekintetben „alakilag és alanyilag“ is megegyezik a törvénnyel. Rossz eselekedet pedig az, a mi csak egyetlen körülménynél fogva is az Isten parancsolatjával ellenkezik. A jó eselekedet föltételei: I. Hogy a Krisztus által parancsolva legyen. II. Hogy teljesítésében meglegyen a jó szándék. De esupán a czél a tilos eselekedetet jóvá nem teszi. III. Hogy a jó czél elérésére törvényes eszközök használtassanak. IV. Hogy a jó szándék végre is hajtassék. Minthogy pedig az emberi eselekedetek rugói előttünk elrejtve vannak, igen nehéz azok erkölisiségéről ítéletet mondanunk. Végül közönyös eselekedetek azok, a melyeknek gyakorlását Isten nem tiltotta meg s a melyek inkább az öltözetre és a polgári életre vonatkoznak. Most az a kérdés, hogy van-e s ha van melyik az a szabály, a mely az embereknek a tilos és megengedett eselekedetek közt a helyes határt megvonja? Ez a szabály a *lelkiismeret*, „a mely nem egyéb mint az emberi eselekedeteknek a törvénnyel való megegyezése vagy meg nem egyezése felől nyilatkozó „ítélet“. A lelkiismeret vagy „megelőző“, a mikor a tenni valót mutatja meg, vagy „rákövetkező“, a mikor magáról a eselekedetről mond ítéletet. A jó lelkiismeret az élet legdrágább kincse s azért azt minden világi dolognak elébe kell tenni s annak szavától sem ígérlet sem fenyegetés soha el ne térítsen.

A IV-ik fejezet Szentábraháminak a *bűnökről* való gondolatait foglalja magában. „A bűn az isteni törvénynek áthágása“. „Enek alaki mibenléte az, hogy az értelemből és az akarat szabadságából származzék“. Igy a bűn mindenkinek „személyes“ eselekedete. Bár Ádámmal kezdődött; de az ő bűne maradékaira át nem szállhatott; mert annak az utódok sem nem okai, sem nem részesei. Ezt az igazságot világosan bebizonyítja Szentábrahámi magából a szent írásból; mert az Isten bünnel szennyezett lelket nem ad nekünk. (2—8. § §.). Ha tehát az Ádám bűnének sem okai, sem részesei nem vagyunk, önkényt következik, hogy az nekünk be

sem számítható; mert mindenki csak a saját bűneért felelős. Ezzel nem az van mondva, mintha mi is éppen olyan, sőt nagyobb mértékben nem lennénk hajlandók a bűnre; mert ugyanazon természetnek vagyunk az örökösei, a mely a szokás és példa által még nagyobb hajlandóságot kapott a bűnre. A bűn kétféle u. m. az „*elkövetés*“ és „*elmúlasztás*“ bűne. Az elkövetés bűne annyi mint „a parancsolatokkal szemben elkövetett cselekedet“. Az elmúlasztás bűne pedig nem egyéb mint „a parancsolt cselekedet elhanyagolása“. Abból a szoros viszonyból, melyben az elkövetés az elmúlasztással van, következik, hogy „az elmúlasztás bűnci ép oly súlyos ítéletnek tesz ki az embert, mint az elkövetéséi“. A bűnnek két oka van: *a gyarlóság és rossz akarat*. „A gyarlóságból való bűn az, a mely nem előleges beleegyezésből vagy elhatározott akaratból követtetik el; de elkövettétvén azonnal észrevéttetik és a rákövetkező komoly fájdalom által kitöröltetik“. Gyarlóság alatt Szentábrahámí „a léleknek hirtelen való zavarát“, „a tudatlanságot“ és „az emlékezet gyengeségét“ érti. „Rossz akaratból való bűn az, mely elegendő ideig tartó megfontolásból és teljes beleegyezésből származik, vagy a tény után helyben hagyatik“. A rossz akaratból való bűnhöz számíttatik a szent lélek elleni bűn, „mikor is a mi Idvezítőnkől a szent lélek erejével végrehajtott esodatételek az ördögnek tulajdoníttatnak vala“. Eredményére nézve a bűn *halálra való és nem halálra való*. Halálra való bűn az, melyet elkövetője nem akar megbánni; vagy ha megbánná is, de boesánatot nem nyer. Nem halálra való pedig az, a mely megboesáttatik ugyan; de megbánás nélkül az is halált von maga után. A bűnök abban is különböznek egymástól, hogy az egyik *súlyosabb*, a másik *könnyebb*. Nekünk azoban nem szabad egyet is jelentéktelennek tartani; mert mindent Isten tiltja s a legjelentéktelenebb is ismételve súlyossá válik.

Szentábrahámí az erkölestan tárgyalását tovább folytatja a kötelességek előadásával. Azonban, minthogy a fennebb előadott általános részben a hitnek és erkölesnek kiváló fontosságu kérdései vannak tárgyalva, könnyebb áttekinthetés ezeljából megállapodunk, hogy az újabbí unitárius theologia vonatkozó fejtegetéseit is röviden bemutatassuk.

Szentábrahámí erkölestana — mint általában a hagyományos egyházi felfogás befolyása alatt álló kora erkölestudományai --- kissé eudämonistikus jellegű, a mennyiben az erkölesi élet ezeljául „a mennyei ígéretek elnyerését“ tűzi ki. És ez az első és legnagyobb

különbség a régi és új tan között. Ma a jutalomért végrehajtott cselekedetnek nem sok erkölcsi értéket tulajdonítunk. A jutalom vagy büntetés csak természetes következménye a jó vagy rossz cselekedetnek; de indoka nem lehet. A jót tennünk kell a „törvény iránti tiszteletből“¹ s azért, mert az magában véve jó. Éppen ezért a vallás-erkölcsi életnek azon kérdései, melyeket Szentábrahámi erkölcstanában „igéreték és fenyegetések“ ezim alatt tárgyal, ma a „hit tárgyai“ között szoktak előadatni, néhol teljesen az ő szellemében, másutt kisebb nagyobb eltéréssel.

A *szent lelket*, melyet a 381-ik évi konstantinápolyi zsinat óta az egyház az istenség egyik személyének tartott, a mely felfogáshoz a reformátorok is csatlakoztak, az unitárius vallás Jézus és az apostolok tanításai alapján mindig csupán „isteni erőnek“ tekintette s annak tekinti ma is.² Ez az isteni erő működött hajdan a prófétákban s más kegyes és igazi emberekben, működött különösen a Jézusban, a kinek „mérték fölött“ adatott volt; az apostolokban, kiket a kereszténység elterjesztésére lelkesített. Azonban azt, a mit még Szentábrahámi is tanít, hogy t. i. a Jézus általa „fogantatott“ s az apostolok „esudatevő“ erőt nyertek volna tőle, az újabbí theologia csupán mythosnak tartja.³ A szent lélek, ha nem is valamely esudálatos, rendkívüli módon, de ma is működik az emberekben. Nevezetesen pedig az „értelmet fölvilágosítja, a szívet megtisztítja, az akaratot megerősíti, nemes tettekre buzdít s a bűntől elfordít“.⁴ Már ezekből is önkényt következik, hogy a szent lélek „személy“ nem lehet, a mint azt a szt. háromság vallói tanítják. Maga a Jézus sem tartotta a szent lelket személynek s általában a szent írásban ilyen tanítás elő nem fordul. A szent lélekre vonatkozó kifejezések alatt, mindig és mindenütt „Istentől származó erőt, befolyást, lelki sugallatot“ lehet és kell értenünk.⁵ De e mellett sok olyan kifejezés használtatik a bibliában a szent lélekről, a milyeneket személyről egy általában nem szoktund mondani.⁶ Ha mégis elfogadnók a szent lélek személyiségét, a szent írásból világosan kitűnik, hogy Istennél s a Jézusnál

¹ Ferencz J. Ker. Vallástudomány. I. r. 41. §.

² U. o. IV. r. 71. §. Unitár Káté. 74. l. Szt. Háromság tört. 60. l.

³ Szt. Háromság tört. 66. l.

⁴ Ker. Vallástudomány. IV. r. 71. §.

⁵ Szt. Háromság tört. 60. l.

⁶ Unitár. Káté 75. l.

kisebb személyiség s így Isten nem lehet.¹ Hogy a szent lélek bennünk is munkás legyen, az első sorban tőlünk függ, mi végre szükség, hogy legyen bennünk: jóra való készség, Jézusban való hit, és Istenben való bizalom. Általában a szent lélek olyan mint a hamu alatt levő parázs, a mely magára hagyatva kialszik, élesztve pedig lánggra gyúl.² A hol pedig a szent lélek lánggra gyúl, ott nagyszerű eredményeket idéz elő; mert annak tulajdoníthatók „mindazok a nemes érzelmek, a tisztult gondolatok és jó cselekedetek, melyek az embert a szó szentebb értelmében emberré teszik“.³

A mai unitáriusok is hisznek a *bűnbocsánatban*. Egy pár vonás kivételével a Szentábrahámival egyező felfogással bírnak e tekintetben is. Igaz, hogy — gondolatunk szerint — a bűnt úgy eltörölni, mintha soha sem lett volna, nem lehet. De a bűnösnek azért nem szabad kétségbe esnie. Isten irgalmas és kegyelmes Atyánk, ki „nem gyönyörködik a halálra valónak halálában.“ Végtelen kegyelmével elnézi hibáinkat s megbocsát azokért. A megbocsátás hatalma egyedül Istené; mert az ő törvényeit hágtuk át bűneinkkel. Istennek hatalma gyakorlásában semmiféle közvetítőre szüksége nincsen. Azonban a bűnös részéről megkívánja: a bűn beismerését, a teljes bűnbánatot, a lelki törődést, a bűn megvetését, javulási szándékot, sőt a „kegyes és istenes életben napról-napra előbb haladást“. Hogy a Jézusnak is nagy befolyása van a mi megigazulásunkra, azt az unitáriusok is hiszik. Azonban ez a befolyás nem a kereszten történt kínos halál „elégítéletében“, hanem a tudományában és példájában áll, a melyek által megmutatta az Istennel való kibékülés és az Istenhez való közeledés útjait. De ez utak megtétele nélkül, csupán a Krisztus érdemeért egyetlen bűnös sem igazul meg.⁴ Hogy Jézusnak és az apostoloknak is lett volna bűnbocsátó hatalma, arról a mai unitárius theologia nem emlékezik.

A Szentábrahámie és a mai felfogás között nagyobb eltérést tapasztalunk a *feltámadás* és az *örök életre* vonatkozó nézetekben. Ugyanis, a mint láttuk az előbbi testi feltámadást tanít, melyben a halottak „egy pillanat alatt mind meg fognak elevenülni“. Azonban már ő is tanítja, hogy a „test egy dicső átváltozáson megy keresztül“.

¹ Szt. Háromság tört. 61. l.

² Ker. Vallástudomány. IV. r. 73. §. Unitár. Káté. 78. l.

³ Ker. Vallástudomány. IV. r. 74. §.

⁴ Channing: Vál. Művei. V. k. 66—74. l. Ker. Vallástudomány. II. r. 52. §. Unitár. Káté. 88—90 l. Symb. theol. III. r. 39—40. §.

Ma a feltámadást úgy tekintjük, mint a lélek halhatatlanságának érzékies formában való előadását. A lélek halhatatlanságában való hitet, mely mindig élt az emberiség jobbainak lelkében, alapítjuk I. a „lélek anyagtalanságára“, melynél fogva az részekre nem osztható s így meg sem semmisülhet; II. Isten jóságára és igazságosságára, melynél fogva, ha szivünkbe írta az örök élet reményét s a tökéletesség vágyát, ki is elégíti e forró óhajtásainkat; III. Az erkölcsi törvényre, mely szerint, ha a jók nem kapják meg méltó jutalmukat s a rosszak érdemlett büntetésüket e földön, lenni kell egy más életnek, a hol mindenki elvegye cselekedetei jutalmát. Ennek az örök életnek hitét erősítette és világosította meg bennünk Jézus, a maga szellemének megdicsőülésével. Ebben az örök életben a lélek egyénileg fennmarad s az idők végtelen során keresztül halad a tökéletesség útján előre. Az örök élet hitének világánál a halál elveszti rémes voltát s úgy tűnik föl mint egy „átváltozás“, melyben a lélek és a test elválik egymástól; a test porrá lesz s a lélek átmege az örökkévalóságba.¹ Az örök életben *ítélet* tartatik. Erről az ítéletről, melyet különböző időkben nagyon különböző színekkel festettek, de mindig érzéki alakban írtak le, az újabb unitár. theologia csak tartózkodva szól; mivel arról, míg e testben él, biztos tudása senkinek sem lehet. A legtermészetesebb következtetés az, hogy a jókra jutalom s a rosszakra büntetés vár, s ezt tanítja a biblia is. Szentábrahámi ezt a jutalmat vagy büntetést örökösnek mondja. Ellenben a mai theológiánk „viszonyosnak“ tartja, vagyis a szerint módosúl a jutalom és büntetés, a mint a lélek megváltozik az örökkévalóságban t. i. jobba vagy rosszabbá lesz.² Az örök élet boldogságának föltételét elragadóan írja le Channing a következőkben: „A halhatatlan boldogság nem egyéb, mint lelki erőink kiképződése; de ezen erők soha sem fejlődhetnek ki sem most, sem a jövőben másképp, csak ha mi magunk szabadon gyakoroljuk azokat. Magasabb lételt remélni, mialatt lelkiünket elhanyagoljuk, nem egyéb önesalásnál, mit okosság és kijelentés egyaránt kárhozzat. Ne álmodozzatok mennyországról, a hová bejuthattok, habár itt kényetek szerint éltetek. Olyanoknak, a kik jelen életüket feldűlják, a jövő nem hoz, nem hozhat boldogságot. Nincs semmi közösség köztük és a tisztaság ama világa között.

¹ Channing: Vél. Művei. II. k. 152. köv. 1. Ker. Vallástudomány IV. r. 81—82 §. Unitár. Káté 91—92. 1.

² Ker. Vallástud. IV. r. 84. §.

Oly emberi lény, mely Isten nélkül, öntökélesítés nélkül élt, szintoly kevéssé érezheti a menny üdvét, mint egy porladó hulla, mely a sírból kivéve, s a természet legszebb tájképei közé tétetve, élvezhetné a fényt kialudt szemeiben, vagy a balszamos léget, mely az ő porát elfűjja. A halhatatlanság egy dicső tan és nem csak szemlélődés és gyönyörködtetés végett adatott nekünk. Gyönyörei csak az által valósíthatók, ha küzdünk minmagunkkal és törekedünk magasabb erényekre és kegyességre. Hogy Krisztussal ott fenn egyesülhessünk, egyesülnünk kell vele már itt lélekben, a kísértetek legyőzésében, a szeretetben és jócselekvésben. A halhatatlanságnak itt kell kezdődni; a magot már most kell elvetni, mely az örökkévalóságban gyümölcsöt teremjen¹.

Isten fenyegetéseiről a mai unitár. theologia nem emlékezik; mert azokat nem tudja összeegyeztetni a szeretet Atyjával.

Szentábrahámival egyetértően elismerjük és valljuk, hogy Isten a világ törvényadója. Istennek erkölcsi törvényei nem egyebek, mint azok a *parancsolatok*, a melyeknek teljesítését elvárja az embertől. Ezeket a parancsolatokat megismerhetjük egyfelől saját lelkiismeretünkben, másfelől egyes kiválóbb egyének tanításából.² Az isteni parancsolat az emberre nézve „kötelesség”. De a kötelesség alatt soha sem kell olyan „szükségességet” vagy „kényszerűséget” érteni, a mely elől az ember ki nem térhetne.³ Az isteni parancsolatok nem föltételesek; hanem „föltétlenek”. Az ó testamentumi próféták közül Isten parancsolatait a legtisztábban Mózes fejezte ki a tíz parancsolatban. Ezt Jézus sem akarta eltörölni; hanem inkább betölteni, nem a büntetéstől való félelemből, hanem „a törvény iránti tiszteletből”. Azonban a mit Mózes tíz parancsolatban fejezett ki, azt Jézus kettőbe foglata össze: „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint magadat”. Ez a legfőbb erkölcsi törvény, melyet a ki betölt, az eleget teszen Isten minden parancsolatainak.⁴

Az isteni parancsolatok tárgyai: az *erkölcsi cselekedetek*. Erkölcsi cselekedetei csak erkölcsi személynek lehetnek. Ilyen erkölcsi személy egyedül az ember. Az ember erkölcsisége az értelemben, szabad akaratban és lelkiismeretben áll. Ezek nélkül ninesen

¹ Channing: Vél. Művei. II. k. 161—162. l.

² Ker. Vall. tud. I. r. 40. §.

³ Marion Henri: „Az ember kötelességei és jogai”. 2. l. ford. Péterfi Dénes.

⁴ Ker. Vall. tud. I. r. 42. §.

erkölesi élet. A személyiség fogalmához tartozik a „felelősség“, a mely szerint minden erkölesi személy magaviseletéről felelős. Mennél jobban tisztul az embernek látköre, felelőssége is annál inkább növekedik.¹ Azonban a más cselekedeteiért senki sem tartozik felelősséggel. Ebből önkényt következik, hogy az unitáriusok erkölesi fölfogásával teljesen ellentétben állanak azok a tanok, melyeket némely egyházak „eredendő bűn“ és „helyettes elégtétel“ ezim alatt tartanak fenn.² A legfőbb erkölesi törvényből származó cselekedetek mérlegelésénél nagyon óvatosnak kell lennünk; mert mi csak magát a tettet látjuk, de nem ismerjük annak az indokait is.³ A jóra való állandó készség és törekvés: erény. A bíró, mely a jó és rossz között meghúzza a határvonalat, — a lelkiismeret. Ez a mennél tisztább, annál határozottabban nyilatkozik, szól a tett elkövetése előtt; de szól utánna is. Az embernek legfőbb igyekezetét oda kell irányítani, hogy tiszta lelkiismeretének helyben hagyását minden cselekedetével kiérdemelje.⁴

Az erkölesileg rossz cselekedetet *bűnnek* nevezzük. „A bűn nem egyéb mint az ismert törvénynek öntudatos áthágása.“⁵ E szerint a bűnnek három föltétele van u. m. I. A törvény ismerete. II. A szabad akarat. III. Az ismert törvénnyel ellenkező cselekedet.⁶ A rosszra való hajlandóság, a mig tetté nem változik, nem bűn, a bűnt sokképpen szokták felosztani; de legtermészetesebb az a mely „cselekedeti“ és „múlasztási“ bűnt különböztet meg. Fokozni is lehet a bűnöket; de itt soha sem a bűn „eredménye“, „a tömeg véleménye“ vagy „a polgári büntetés“ az irányadó; hanem a szív gonoszsága.⁷ Büntetlenséggel senki sem dicsekedhetik; mert még a legjobbak is igen sokszor megesnek. Azonban a bűnöknek ezt az általánosságát nem lehet első szülőink vétkeiből származtatni; mert a bűn mindenkinek „személyes“ cselekedete. Eredendő bűn nincs. Igaz, hogy a szülők vétkét példaadás folytán is könnyen öröklik az utódok; de arra is akárhány eset van, hogy bűnös

¹ Marion: e. m. I. l.

² Symb. theol. I. r. 17—18. §. II. r. 21. §.

³ Unitár. Káté. 32. l.

⁴ U. o. 2. l.

⁵ Símén D. Szt. történetek. 5. l.

⁶ Ker. Vall. tud. II. r. 48. §. V. ö. Channing: II. k. 158. l.

⁷ Ker. Vall. tud. II. r. 49. §.

szülőknek erényes gyermekeik vannak.¹ A bűnnek egyetlen forrása: a „szabad akarat“ s egyetlen oka: az emberi „gyarlóság“. A mint a jó cselekedetet a jutalom; úgy követi a bűnt a büntetés, a mi különféle alakban nyilvánulhat. Halálos bűn nincsen; mert az isteni kegyelem végtelen. A szent írásban sok helyen a halál is a bűn következményei közt van említve; de itt „erkölesi halált“ kell érteni; mert a testi halál természetes okokból származik.²

Ezekben vontunk röviden párhuzamot a Szentábrahámi és az újabbkori unitáriusok általános erkölesi elvei között. Ha némely kérdésben eltérést is tapasztalunk; de egy dolog határozottan kitűnik mind a kettőből, az t. i. hogy az unitáriusok minden időben kiváló súlyt fektettek a tiszta erkölesi életre. A legszigorúbb elveket állítottak fel s szigorú, de igazságos mértékkel mérnek. A bűnös számára nem hagynak egyetlen kibúvót, a melyen bűnei következményei elől menekülhetne. Az egyéni felelősség érzetének a fölébresztésére nagy súlyt fektetnek. Általános erkölesi elveink az evangéliumon alapulnak s Jézus hamisítatlan tudományából önkényt következnek. Csak az ilyen tiszta és határozott elveken nyugvó erköles lehet „támasza s talpköve“ az államok fennállásának s az emberiség boldogságának.

VÁRI ALBERT.

¹ Ker. Vall. tud. II. r. 50. §.

² U. o. 51. §.

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából.

(Folytatás.)

Báthori Gábor alatt „a reformatusok gyors hatalomra jutásuk és sikereik a jezsuita iskolát (Kolozsvárt) s a r. katolikus nyilvános isteni tiszteletet megszüntették, az unitárius egyházi iskolai életet szűkebb körre s korlátoltabb munkásságra szorították. . . . Mig elődei, az első Báthoriak a katholicismus, a jezsuitarend és a latin oktatás, az utolsó (t. i.: Báthori Gábor) a reformált hitvallás, egy tősgyökeres magyar egyház és iskolai oktatás megalapítója“.¹ Bethlen Gábor a reformatusok iskolaügyében még nagyobb, sőt a legnagyobb buzgalmat fejtette ki. Az unitáriusokat nem nagyon szerette, de mindamellet is az igazságnak hódolunk, ha nyíltan hirdetjük az oktatásügy terén való érdemeit. „A r. katolikusoknak megengedte, hogy Kolozsmonostoron iskolát állítsanak, kiméletesen, de folyvást gyengítette az unitáriusokat. A kalvinisták rövid idő alatt bűmulatos tért foglaltak el. Érdeükben már 1614. febr. 23., márcz. 16-iki gyulafehérvári országgyűlés 4-ik t. cikkében ez áll: „hogy a tanuló iskolákat, a mennyire minden hely értéke megengedi, igyekezzenek helyre állítani és megépíteni.“² Érdemeit az előbb gyulafehérvári, ma nagy-enyedi Bethlen főtanoda teljes mértékben igazolja és fényesen hirdeti. „Buzgalma Erdélyben legjótékonyabbnak bizonyult, a főurakat, népet magával vont, a főurakkal az országban mindenfelé iskolákat állítottak fel s azok bőkezűségéből a mesterek és lelkészek buzgalma folytán a népnevelés oly korszerű eszme volt, mint akár korunkban.“³ Érdemül tudják be a kalvinhitű erdélyi fejedelmeknek azt az eljárását is, mely szerint híres külföldi tudósokat igyekeztek meggyerni a magyar oktatásügy-

¹ Jakab Elek: Kolozsvár Tört. II. k. 510. l.

² Jakab Elek: Kolozsvár Tört. II. k. 560. l.

³ Szilágyi Sándor: Erdélyország Története, II. k. 213 l.

nek. Legvilágosabb példának hozzuk fel és örök érdemül tudjuk be I. Rákóczy György özvegyének, Lorántffy Zsuzsánnának, hogy férje tervét megvalósította, a híres külföldi paedagogus, Comeniust 1650-ben behívta hazánkba s a sárospataki reformatus főiskolánál alkalmazta.

Hatása Magyarország tanügyére tagadhatatlan. Számos tan-könyvében lerakott egészséges paedagogiai elvei merőben átalakították az erdélyi fejedelem alatt levő tartományok iskoláit. Megérkezésekor hiányul vette fel a meddő latinságot. Vele és utána a reáliák iskoláinkban nagyobb tért foglaltak. 1654-ben hazánkából való távozásakor mondott bucsú beszédében a magyar nemzetnek ily tanácsot adott: „Magyar nemzetem, igyekezzél rajta, hogy legyenek magyar nyelvű iskolakönyveid. Gazdagítsd hazádat jó és böles s ne csak latin, hanem saját nyelveden írt könyvekkel is. Miért vagytok idegen iskolákra s könyvekre szorulva. Szereztek magatoknak hazátokban gazdag aratást“¹ Magából a hazánkbeli reformatusok kebléből is kerültek ki a felső és népnevelés terén egyaránt híres paedagogusok. Nem lehet feladatunk e jeleket mind felsorolni, érdemeiket méltatni. Egy párt említünk meg csak, u. m. Keresztury Pált, Apáczai Cseri Jánost és Szőnyi Nagy Istvánt. Keresztury Pál a Comenius által kijelölt úton haladt. Az anyanyelvet tette a tanítás alapjául. Mindent megkönnyíteni igyekezett. Olvasni, írni elsősorban magyarul tanított és pedig egyszerre. Tanítási módszere még nem évelt el. Az olvasás és írás együttes tanítása újból fellevenítve és megvalósítva a mai kor által lett. Apáczai Cseri János is a hazai tanítás felvirágzását a nemzeti nyelven való előadásban, a reáltudományok terjedelmesebb felkarolásában keresi. Elve: magyarul kell olvasni és írni tanítani. Encyclopaediája XXXI. szakaszában a népnevelést fejtegetve anyanyelvi nép és idegen nyelvi (latin) iskolákat sürget. Szőnyi Nagy István Magyar iskolájában majdnem a mai szokásos hangoztató módszert hozta be. Magyar iskolák felállítását sürgette: „Szorgalmassággal legyünk rajta — úgy mond — Magyar Iskolájában, hogy udvarokban, városokban, falukban legyenek mindenütt magyar iskolák“.²

A reformatus fejedelmek alatt az unitáriusokat több rendbeli érzékeny veszteség érte, főképp Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt. Ismeretes Bethlen Gábor 1615-ben hozott ama határozata, mely szerint a vegyes vallású ekkleziákban a többségé legyen a

¹ Dr. Kiss Áron: Nevelés és Oktatás története, 110. l.

² Toldy F.: Irodalomtörténet kézikönyve, 94. l.

templom és iskola. E miatt sok ekklézsiájukat, velük együtt iskoláikat elvesztették, még többet a szombatosság rájuk fogott hamis vádja miatt, mi teljes üldözéssé fajult velük szemben is.

E küzdelmeik közt sem hanyagolták el iskolaügyöket. Kolozsvári főiskolájukat folyvást kiváló gondban részesítették, az elemi oktatásra is gondjuk volt. II. Rákóczy György alatt kolozsvári óvári nagy iskolájukban és a szentpéteri kis iskolában szintén tanították az elemi dolgokat. Az unitáriusok oktatásügyének a fennebb jelzett rossz viszonyok közt újabban magas színvonalra emelésében kiváló érdeme van Konez Boldizsár püspöknek (1663–1684.). „Nem lehet kibeszélni, akkora gondot fordított Konez püspök arra, hogy az új iskolában derék igazgató és ifjúság legyen. Fentartására soha előtte nyilvánosan alapot nem gyűjtöttek. Ez az ő kezdeményezése. Jeles gondnokokat állított az iskolák mellé, vigyázott az igazgatókra és ifjúságra, pártfogókat s adakozókat szerzett, nem kimélt fáradságot s tanácsot csakhogy azok virágozzanak“.¹ Ezt Szilágyi Sándor is igazolja: „Konez Boldizsár tiszteletre méltó tevékenységet fejtet ki az elpusztult egyházak és iskolák újra szervezése körül“.²

Az unitárius egyház a nevelés és oktatásügyet a többi hitfelekezetekkel nemesen kiállott versenyben nemcsak Erdélyben szolgált hiven, becsülettel, hanem a hitújítás, hitvitázás korszakában Magyarországon is, hol a XVI. százévben Pécsen híres gymnasiumok volt. Kitünő erők tanítottak benne, minők Bogáthi Fazekas Miklós, Jászberényi György, Válaszuti György, Vásárhelyi Mihály és Stephanus Berekius.³ Gondolható-e, hogy ily felső intézet és egyházak, papok mellett nem lettek volna akkori viszonyokhoz képest rendezett népiskoláik? Voltak. Ez állításunkban, hitünkben megerősít minket a XVI. százévben az unitárius hitnek Magyarországon való elterjesztésében fáradozó oly jeleseinkről való tudásunk, minők voltak: Thordai Máthé, Óvári Benedek, Arany Tamás, Egri Lukács, a püspöknek is nevezett Kárádi Pál, a Dunántúl Jászberényi Pál, Válaszuti György, Alvinczi György stb., kiknek buzgolkodása folytán Tiszán- és Dunántúl s e két folyó közti síkságokon számos helyen hitközségek alakultak s híres, tudós papok vezetése alatt állottak. Ily körülmények közt csak az unitáriusok magyarországi

¹ Jakab Elek: Kolozsvár Tört. II. k. 810. l. Uzoni Fosztó: Unitar. Egyh. Tört. II. k. 616–617. l.

² Szilágyi Sándor: Erdélyország Tört. II. k. 424. l.

³ Kanyaró Ferencz: Unitáriusok Magyarországon, 193. l.

nevelésügyére is hivatkozhatunk. Különben beszéljen helyettem Kanyaró Ferenc: „Nemesak egyedül Pécsen volt az unitáriusoknak a Dunántúl említésre méltó iskolája. Bizonyosra vehetjük azt, hogy míg Pellérdén, Siklóson, Nagy-Harsányban és Nagy-Maroson, szóval a nagyobb ekleziákban a paptól, a mestertől s talán ez utóbbi segédeitől vezetett kitűnőbb iskola állott fenn, addig még a legutolsó községben is iparkodott, hol a pap és mester, hol csak a pap a hiveket és ezek gyermekeit oktatni. Bizonyítja ezt általában az erdélyi unitáriusok példája. És bizonyítja különösen az, hogy a XVII. században Baranyában működő jezsuiták is csak iskolák fentartásával tudták a prédikátorok hatását ellensúlyozni. Nagy-Harsányról e mellett még az is fennmaradt, hogy alig jut ismét a kalvinisták kezére, mindjárt a legjelesebbek között kezdik emlegetni az itt fentartott iskolát.

A többi baranyai iskolákról is maradtak fenn hiteles emlékek. Nemesak fennállásuk, hanem virágzó voltuknak is leghitelesebb és legékesszólóbb bizonyítéka az, hogy magok az erdélyi tanulók is örömmel felkeresték e távol intézeteket, részint tanulásuk folytatásáért, részint szolgálatot vállalni a mesterek mellett. 1671-ben még az is megtörtént, hogy a tordai tozás deákok nagy része tavasz utóján folkerekedett és Schyrmer János, az új szász iskolaigazgató (rector) kemény fegyelme elől kivándorolt a baranyai iskolákba.¹

Az unitáriusok tanügyi buzgósága mellett bizonyít az a törekvésük is, mely szerint az iskolaügy felvirágoztatására a XVI. században kolozsvári főiskolájukhoz külföldi jeles, tudós iskolamestereket, tanárokat igyekeztek megnyerni. Ilyenek voltak: a meissenai származású Sommer János jeles nyelvész és költő (1570—1573-ig), Paläolog Jakab, állítólag a görög császári ház sarja (1573—1577), Pintzovitz Mátyás a krakkói egyetem tanszékéről (1579—1580) és Franke Keresztély, szintén lengyelországi származású tanár. Egyébiránt az erdélyhoni unitáriusok közül is több híres paedagogus vált ki már a XVI. században s azután folyvást, első helyen Dávid Ferenc, a kolozsvári unitárius tanoda egykori rectora, Basilius István, Hunyadi Demeter, Enyedy György, Szentmargitai János, Szentmártoni Pál, XVI. századból szintén rectorok, a XVII. századból Konez Boldizsár stb.²

A XVI--XVII. század népiskolaügyének vázolója után össze-

¹ Kanyaró Fer: Unitáriusok Magyarországon, 95. l.

² Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskol. a XVI. században. 115. l.

foglalásul, részben kiegészítésül megjegyezzük, hogy mind a katolikus, mind a protestans ekkleziák legtöbbször mellett voltak elemi (nép) iskolák. A protestansok is, hasonlóan a r. katolikusokhoz, iskoláikat templomaik előcsarnokául tekintették, mely hivatva van a gyermekeket korán buzgó vallásosságban és jó erkölcsben nevelni. Az iskolaügy minden fokát felölelő egységes szervezete egy hitfelekezethez sem volt. Sem az állam, sem az egyházak közegekkel nem rendelkeztek, kik a nevelésügyet felügyelték volna, tantervet írtak volna elő, vagy a meglévőt módosították volna. Főpapok, főúrnok, városok, községek, egyházközségek saját jogkörükben alapítják az iskolákat. Ők azoknak feltétlen úrai, kinevezik a tanítót, megállapítják azok számát, fizetését, minősítését, a tantárgyakat, tantervet, szabályokat adnak. Így hát az iskolák sorsa, foka alapítóik pártfogóik anyagi erejétől, a tanítók készülségétől függött. Ebből könnyen érthető, hogy ugyanazon helyen az iskola változtatását, emelkedését, vagy esökkenését mennyire maga után vonta a pártfogó és tanító változása. Így magyarázható meg, hogy több falu helyen majdnem középiskola rangon álló iskolák voltak. Görögöt, zsidót, latint tanítottak bennük, míg tekintélyes városokban esekély jelentőségű iskolák álltak fenn s csak elemi ismeretekkel foglalkoztak. Az iskolák osztályozása, az osztályok száma sem volt megállapítva. Így csak következtetés útján beszélhetünk elemi iskolákról, gimnáziumokról, akadémiákról.

Miként a kath. plébánia iskolákban, úgy a protestansokéiban is kezdetben papok tanítottak. De már az első zsinatok eltöltték a papokat a tanítástól, az iskolák felügyelői azonban továbbra is ők maradtak. A tanítónak kizárólagosan a tanítással való foglalkozást rendelik el. A tanító függő viszonyban van papjával. Templomban, temetések alkalmával. segídkezik neki, az egyházi éneket vezeti.

A protestans elemi iskolák nagyobb számmal voltak és magasabb fokon álltak. Képzettebb tanítóik voltak. Papjaik és tanítóik legtöbbször helyen egyforma képzettségűek voltak. u. i. náluk a tanítóskodás feltétele, lépcsője volt a papi állásnak. A papi pályára lépni akarók, vagy a külföldre menetelük előtt, vagy onnan való hazatérés után 3 évig tanítóskodni tartoztak. Ez a tanügyre fontos dolog. A tanítóskodást sikeresen, buzgalommal végzett ifjú jobb ekkleziára számíthatott. Innen érthető a magasabb képzettség mellett a szorgalom, jóigyekezet befolyása is a protestansok iskolaügye virágzására. Így volt ez az unitáriusoknál, sőt náluk a legujabb

időig ennek nyomával találkozzunk. Innen okadatolható Konez Bol-dizsár püspökük alatt 1672-ben hozott azon zsinati rendelet, mely szerint népes ekklézsiákban a tanítóknak tilos volt megnősülni. E tilalom azonban csak a 3 évig tanítóskodni köteleles időre szólt.¹

A r. katolikus tanítók képezéséről ez időből adatunk nincs. Lubrich Ágoston ugyan azt állítja, hogy a káptalani és monostori iskolákban gyakorlati úton nyerték képezésüket, vagy a külföldön.² Ám legyen.

A XVII. száz végével Magyar- s Erdélyország oktatásügye az eddiginél egészen más irányban terelődik. 1690-ben u. i. vége lett Eedélyben a nemzeti fejedelmek korának. Erdély Magyarországgal osztrák házbéli közös uralkodó kormánya alá került. E házból származó uralkodók erős, határt nem ismerő katolikusága, folytonos németesítési szándéka Magyar- s Erdélyországnak Ausztriába való beleolvashatása ezéjából eléggé ismeretes. Ettől fogva a protestánsok vallásukért folytatott küzdelme egyszersmind a hazáért, annak alkotmányáért, a magyarságért, magyar nyelvért folytatott küzdelem lett. E folytonos küzdelmében jutnak legfokozottabban kifejezésre a protestantismusnak a népnevelés terén szerzett elévülhetlen érdemei.

A protestantismusnak e téren való nagy nemzeti érdemére teljes nagyságában mutatunk rá, ha megemlítjük itt, hogy a katolikusok ettől fogva a protestánsokat legfelsőbb intézkedés, jóváhagyás mellett anyagilag teljesen meg akarták törni, templomaikat, pénzalapjaikat karhatalommal veszik el. Ebből legbővebben kijutott az unitáriusoknak, 1693-ban I. Leopold alatt megfosztják Kolozs-váron 120 évig fentartott óvári iskolájuktól, ugyanott III. Károly alatt 1716-ban az óvári iskola elvesztése után a piac-térre telepített iskolájuktól s a 150 évig fentartott, újra épített piactéri nagy templomuktól, nyomdájuktól. Hasonló és kiszámíthatlan veszteség érte őket a vidéken is, tekintélyes ekklézsiáik templomai és iskolái elvételével. Ezek mellett III. Károly és Mária Terézia alatt az összes felső és alsó rendű hivatalokból teljesen mellőztettek. A reformátusok sorsa sem sokkal volt virágosabb.

Ily erőszakoskodások, nagy elnyomás mellett a főúrak nagy része, s a népből is sok visszatereltett ismét a katolikus hitre.

¹ Ferencz József: Unitár. Kis Tükör, III. kiad. 60. l.

² Lubrich Ágoston: A nevelés története. II. köt. 1. könyv. 617. l.

Mindez mélyen sújtotta a protestantismust, s ezzel együtt nemzeti ellenálló erejét. Az állami életben, vallásban, oktatásügyben a lefolyt két százban kiküzdött fölényétől megfosztatott. Így hát ez időből a protestánsoknál, de a katolikusoknál sem szólhatunk egészen Mária Teréziáig valami nagy nevelésügyi mozgalomról, mert a nagy küzdelemben mind a katolicismus, mind a protestantismus kifáradt. Innen van tehát a népnevelésben ez időben beállt bágyadság; sem az egyházak, sem az állam nem kezdett törődni vele. Ha valahol mégis jobb iskola volt, azt csak egyeseknek, valamely értelmes pap, tanító vagy pártfogó buzgalmának lehet köszönni. Azonban a külföld buzgolkodása az oktatás terén, annak irányzatai, első helyen a philantropinismus hazánkban is úgy a katolikusokat, mint a protestánsokat az oktatásügy újabb felkarolására bírja. Főképpen e külföldi mozgalom hatása alatt veszi kezébe Mária Terézia Magyarország oktatásügyét és teljesen felkelteni, újra szervezni akarja. Egységes és országos szervezetet akart teremteni. Sajnos, hogy e terve mellett teljesen németté, katolikussá akarta tenni egész Magyarországot. E czélból a vallásszabadságot, a protestánsok oktatásügyét mélyen sértő intézkedéseket tesz, ezek ellen irányuló rendeleteket bocsát ki. Az összes iskolákat, a protestánsokéit is katolikus felügyelet alá teszi. 1776-ban új nevelési tervet dolgoztat ki: „Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“ ezimen. Benne az összes iskolaügyet felöleli. 1778-ban a kath. elemi iskolák tervét dolgoztatta ki, s „Proiectum Budense“ ezimen kiadatta. Világosság kedvéért megemlítjük itt, hogy az osztrákházbeli uralkodóknak a katolikus vallás felett való főpatronusi jogánál fogva az állami és katolikus nevelés teljesen egy volt. Ezért feladatunknak kell ismernünk Mária Terézia és utódai által tett nevelési, oktatásügyi intézkedésekkel egy kissé részletesebben foglalkozni, akárcsak, mint a katolikusok nevelésügyével. Mária Terézia a kath. iskolákat mind a Ratio Educationis szerint szerveztette. E tervzet pedig teljesen német mintára készült, tehát ez is a természetből indult ki. Háromféle népiskolát különböztet meg: falusit, kisebb és nagyobb városit. Előírja mindenikben a tantárgyakat, a tanítók számát. A tankerületi főhelyeken mint a iskolát (schola normalis v. vernacula primaria), a plebániák mellett más nép vagy nemzeti iskolát állíttat. Magyarelleses kormánya folyvást azon volt, hogy e német formára készített kath. iskolaszervezetet a protestáns iskolákba is vigye be

lassanként. E szándéka azonban a protestánsok ellenállásán megtörött, kiket nagyon bántottak a királynő és kormánya önféjű, alkotmány- és önkormányzati jogba ütköző intézkedései. Ez intézkedések részben ezek voltak: Mária Terézia és kormánya a német nyelv tanítását az összes iskolákban kötelezővé tette. A tank. igazgatók közé egy protestánt sem vett fel. A kormány anyagi segílyt csak ott nyújtott, hol a koronai vagy kincstári jószágokon, a határ-örvidéken, a Bánságban inkább német iskolákat kellett állítani. Tehát e szervezetet iskoláikba be nem engedik.

II. József tanügyi intézkedései még kirívóbbak voltak a protestánsokkal szemben. A német nyelvet tannyelvvé tette. A protestánsok azonban vele szemben is törhetetlenek voltak. Végre is engedni volt kénytelen. Mária Terézia nevelési rendszere helyébe újat, sokkal szabadabb szelleműt készítettett. Katholikusokból és protestánsokból álló vegyes bizottságnak 1784-ben alkalmat adott véleményt adni arra nézve, hogy miként lehetne a protestánsok sérelme nélkül a Ratio educationist iskoláikba is beviinni. Közös érdekeik összegegyeztetése a bizottság kath. tagjai merevségén azonban megtörött. A protestánsok minden, vallásszabadságukat, oktatásügyöket sértő intézkedések ellen, minők voltak a vegyes (katholikus és protestáns) iskolák felállítása, iskoláiknak kath. felügyelők alá helyezését, új tankönyvek elfogadását, iskolaértesítők felterjesztését követelő rendelkezések, mindannyiszor feliratokkal élnek. Küzdelmeik eredményeül II. Józsefet engedékenységre bírják. Intézkedései halála után hatályon kívül hagyattak, a tandíj, minek behozatala a szegény gyermekek iskolázását megnehezítette, eltöröltetett, a német nyelv törvényessége kiszorított, a magyar nyelv lett törvényes nyelvvé. És elérték a legnagyobbat is. Részükre az az állam legfőbb felügyeleti jogának épségben tartása mellett az örök vallási és tanítási szabadság biztosított. Élvezték is 1848-ig, mikor a teljes jogegyenlőség minden kiváltságot megszüntetett.

Míg a r. katolikus iskolákban a német szellem, német rendszer a nevezett tantervekkel beplántáltatott, addig a protestánsok ezek ellen való szakadatlan küzdelme teljesen önálló, magyar szellemen készült, magyarországi viszonyokra alkalmazott tantervek készítésében testesült meg. E tantervek közül megemlítendők a debreczeni egyházmegye 1795-ben készült eredeti magyar tanrendszere. E rendszer követeli, hogy minden tractusban kétféle iskolák legyenek, olyanok, t. i. melyekben csak magyar és olyanok,

melyekben a deáknyelv tanítódjék.¹ E rendszer tehát a magyar iskolákat külön választotta a deák iskoláktól, amazokban a latin tanítást eltiltotta. Ily intézkedések a XVIII. sz. végén a protestánsoknál általánosok voltak s megalapították a felekezetek kebelében a valódi népiskolát.

Hasonló tanrendszerek a Tiszán inneni ev. ref. egyházkerületé 1797-ből, s a dunamellékié 1801-ből. Ez utóbbi is a népiskolákat két csoportra osztja u. m. 1. magyar v. nemzeti iskolákra, 2. központi (centralis) iskolákra. Nemzeti iskolák a községekben, központi iskolák másképp is egész vidék központjául szolgáló nagyobb városokban legyenek. Mindezekben a tervezetekben helyes útmutatások foglaltatnak a népnevelésre.

Az unitáriusok is, érzékeny csapások, veszteségek alatt görnyedtek bár, mégis híven küzdöttek a németesítés keresztül vitelére kiszemelt, német talajban fogamzott és német viszonyokra alkalmazott tanrendszerek ellen. Iskoláikat, a hol csak tudták, fentartották, sőt szaporították is, bennük a magyar szellemet, a menyire csak tehették, folyvást ápolták, melengették. Nevelésügyi buzgalmuk mellett bizonyít 1712-ben Biró Sámuel által megpendített az a komoly szándékuk is, hogy a Székelyföldön: Székely-Kereszturon, Háromszék-, Kis-Küküllő- és Marosszékmegyékben alapíttassék az unitáriusok számára egy-egy felsőbb iskola.² E szándék a szomorú viszonyok miatt ártatlan óhaj maradt sokáig. 1793-ban azonban negyed részben megvalósították, a mennyiben a homorod-almási zsinaton kimondják Székely-Kereszturon egy felsőbb iskola felállítását. A határozat megvalósított. 1794 óta e középiskola ma is fennáll. Népnevelésünk levén főleg tárgyalás alatt, ne tűnjék fel ez intézettel való előhozakodásunk, mert már csak teljesen a székely nép között, fekvésénél fogva sem tagadhatja meg senki ez intézettől a népnevelésre befolyt nagy jótékonyosságát is, de másfelől a benne tanulók közül többen szakítják félbe pár év után tanulásukat. Haza távoznak, odahaza értelmes emberek, falusfeleiknek irányítóik lesznek. Ebben szintén fényesen beigazolódik ez intézet népnevelési fontossága is. Egyébiránt, mint középiskola is, száz éves múltja alatt, fényesen teljesítette feladatát.

Ezek után általános jellemzésére a XVIII. sz. népnevelésügyének, meg az általános nevelésügynek is, kimondhatjuk, hogy a szí-

¹ Dr. Kiss Áron: Nevelés és oktatás története, 148. l.

² Ferencz József: Unitárius Kis Tükör, III. kiad. 91. l.

goruan katolikus és teljesen németes jellegű tantervezeteknek is voltak jó oldalai, de sem ezek, sem a protestánsokéi nem vitethettek át teljesen az életbe, több helyen megmaradt a régi rosz.

A protestánsok népnevelése azonban a XVIII. sz.-ban is jobban állott a katolikusokénál. Iskolázásban „a protestánsok legjobban állottak, több protestáns falu a székelységben már a múlt százban (XVII. sz.) önként behozta az iskolakötelezettséget, a német polgárság Sopron, Beszterezebánya, Selmecz, Lőcse városokban hasonlót tett, általában lehet mondani, hogy a protestáns gyermekek inkább látogatták az iskolákat, természetesen náluk az eredmény is nagyobb lett.“¹ Tanítási rendszerükön, paedagogiai irodalmukon folyvást meglátszik az a törekvés, mely az iskolákat fel akarta szabadítani a holt nyelv uralma alól és a mely folyvást küzdött a német nyelv, német szellemnek iskoláinkba való bevitele ellen, saját nemzeti nyelvünkön szóló közoktatást akart teremteni.

E száz nevelésügyétől való bucsúvételül Bécs nevelésügyi politikája és a protestantismusnak ezzel szemben kifejtett étdemei megvilágosítására idézzük Horváth Mihály következő sorait:

„Az oktatásügyi reformok a bécsi udvar tanulmányi bizottmányától eredvén, a magyar tanintézetek is a bécsiek mintájára alakították át. Ugyanazon tanulmányi rend és módszer hozatott be nálunk is, mely Bécsben divatozott, úgy, hogy ha egyébben nem sikerült is a monarchia egységét előteremteni, a tanulmányi rendszernél az nagy mértékben valósított meg. Az iskolákat, a bennök előadott tanokat s a belőlük kiáradt szellemet, tankönyveket s azok befolyását tekintve, a bécsi kormány a leghelyesebb utat választotta az absolutizmus tanainak terjesztésére. És hogy az iskolából szétáradó szellem az alkotmányosságnak nagyobb ártalmára nem lett, csak azon két körülménynek köszönhető, hogy rendi alkotmányunkat a nemesség jogainak esorbitása nélkül bolygatni nem lehetett, a nemesség pedig jogai fölött folyvást féltékenyen őrködött, és hogy a protestáns hitfelekezetek iskoláikat a kormány befolyásától mindig igyekeztek megőrizni, s így az ország tetemes része amaz alkotmányellenes tanok és szellem befolyásától ment maradt.“²

PAP MÓZES.

¹ Schwarz: Közokt. Reform. 961. l.

² Horváth Mihály: Magyarország Története, 5. k. 236. l.

Péter apostol bizonyágtétele a szentlélekről.

Péter pedig előállván a tizenegy apostolokkal, fölemelé az ő szavát és szóla nekik mondván: zsidó férfiak és ti mindnyájan, kik lakoztok Jeruzsálemben! stb. Csel. 2, 14–18.

Kedvencz s csaknem minden alkalomnál nagy előszeretettel emlegetett szállóigéje a mai kor gyermekeinek, melyet egyik úgy, mint a másik mindenhol jelige gyanánt tűz ki, hogy korunk a haladás kora. Hogy az egész mivelte és haladó világnak hadat ne izejnek, magam is hajlandó vagyok amaz állításnak hitelt adni. Legyen nekik hitük szerint. De mert az ellenkező véleményt eltűniti s az ellenkező véleményt meg nem kövezni szintén haladásra mutat, legyen szabad kimondanom, hogy minden miveltségnök, felvilágosodottságnök mellett is, korunkban végtelen sok az előítélet, balvélemény, melyeket megtámadni s velök szembeszálhni vajmi kevésé s kevesen merészkedünk.

Örömet beszélünk pl. a demokrataságról, hirdetjük a szabad-
elvüségét s fennen lobogtatjuk az egyenlőség, szólásszabadság zászlóit mindenfelé; de a születési, rangbeli különbséget feledni nem tartozik erényeink közé; s ha nálunknál kisebb társadalmi állásukat magunkkal egy sorban, de ellenkező meggyőződéssel szólni hallunk, készen állunk a „*tagadhatlanul*“ nagy érvel bíró kérdéssel: *acagy származhatik-e Názáretből valami jó?!* sőt tovább megyünk s ellenfeleinket esekély születésükkel végkép elnémitni akarva, fontos arczal kérdezzük: *nemde nem galileusok-e ime mindnyájan ezek, a kik szólnak?*

Örömet beszélünk arról, hogy mi a teremtés koronái, szellemi lények vagyunk, kik a szellem hatalma, végtelen ereje által nagy-szerű esodákat mivelünk; de a míg testünkért s annak kényelmeiért bármily áldozatra készeknek mutatkozunk, nem elfeledkezünk-e a legtöbben a szellemért is tenni valamit.

Sokan és sokat beszélnek Istennek hatalmáról, bölcsességéről és nagyságáról s jóságának érzetével eltelten imára borulnak nagy neve előtt. Bámulattal emlegetik Jézusnak példátlan erkölcsi erejét, nemes buzgalmát és önfeláldozó szeretetét: s mégis mi sokan vannak, kik az ezekből eredő nemes, szent lelkesedésről bátor szívvel, valódi meggyőződéssel bizonyosságot tenni nem merészelnek!

Mondjátok meg afiai nem előítélet, balvélekedés, fonákság szülöttei-e mindezek s még annyi sok egyéb, a miket egyenként előszámolni a mennyire lehetetlen, annyira fárasztó is volna. És mi, a kik látjuk ezeket s megvagyunk győződve azoknak helytelenségéről, bár kezünkben a szigorú igazság megdönthetlen érve, még sem birunk elég lelki erővel, erkölcsi bátorsággal azok ellen felszólalni, talán mert valamely nagy hatalommal bíró ember, vagy a közvélemény ellen kellene harezolnunk. Hallgatunk tehát gyáván s az igazság elleneit hagyjuk olesó diadalnak örvendeni.

Mennyire megcségyenithet s bizonyára meg is szégyenit mindnyájunkat Péter apostol, a ki amaz első pünköst napján az apostolok nemes lelkesedését részszégségnek gunyoló jérusálemiek ellen bátran felszólal; s ott, a hol kevéssel azelőtt dicső mesterök elvérzett s ők, mint pásztor nélküli nyáj, megijedve szétfutottak; ott, a hol a véres kereszt tán most is ijesztőleg állott: nemes hévvel, férfias elszántsággal tört ki a hallott balvélekedések ellen, midőn így szól: *zsúdo férfiak és ti mindnyájan, kik lakoztok Jerusálemben, ez legyen nektek tudtotokra és vegyétek füleitekbe az én beszédimet, mert nem részegek ezek, a mint ti állitjátok, hanem a szentlélek, melyet Isten a ti próféták által ígért, szállott ezekre!*

Kedves afiai ez öröndetes pünkösti ünnepen aligha foglalkozhatnánk érdekesebb tárggyal, mintha alapigénk nyomán megvizsgáljuk: *miként tett Péter apostol bizonyosságot a szent lélekről?* Jertek azért s míg én ezt megmutatom, kísérjetez szives figyelemetekkel.

Bizonyosságot tett Péter ap. a szent lélekről először az által, hogy *az annak kitöltéséről való téves nézetet helyreigazította. Nem részegek* — ugymond ő — *a mint ti állitjátok*; roszakaratu gyanúsítás, nemtelen rágalom, a mit ti beszéltek ezekről. De miként is lehetnének részegek ők, holott a napnak még csak harmadik, illetve a mi számlálásunk szerint, kilenczedik órája van? Hát annyira mentetek elfogultságtokban, hogy már azt se tudjátok, hogy ez az óra az imádkozás, áldozás órája levén, ezt megelőzőleg nem-

hogyan részegítő italt inni, de még enni sem szokás? hát annyira elragadott a vakbuzgóság, irigy féltékenység, hogy elfeledkezve mindenről, még a magatok méltóságáról is, hibás ítéletet hoztok az isteni jótéteményről, mely e kicsinyek munkája által létrejövendő, sőt arról megvetőleg nyilatkoztok?! De ilyen az emberi természet aiai saját maga kissebbitésére is kész, csak hogy azt, akit becsülni nem akar, a kinek érdemeit elismerni nem hajlandó, megszegyenítve, lealázva láthassa.

És látjátok aiai bár rút volt az apostolokra szórt rágalom, egyike a legszegyenítőbbnek, bár nemes lelkesedésök részegségnek volt bélyegezve, a mi kétségtelenül fájólag hatott reájok, kik istenországa érdekében oly önzetlenül, odaadó szeretettel működtek: mégis, a különben heves természetű Péter, a ki mestere elfogatáskor felindulásában egy szolgának fülét levágta vala, minő mérséklettel, de a mellett minő nyíltsággal, őszinteséggel védelmezi ügyöket! Nem felel hasonló rágalommal, mint az emberek általában ily esetekben tenni szokták, hanem azzal a határozott meggyőződéssel, melyet csupán az igazság érzete tud nyújtani, így szól: *nem részegek eszek*, a mint állítjátok; s hogy is lehetnének részegek ők, hiszen a napnak még csak kilenczedik, illetve harmadik órája, az imádkozás ideje van?

E mérsékletre vajmi nagy szükségünk van aiai nekünk is gyakran! Mert megtörténik velünk is akárhányszor, hogy a jó és igaz ügy mellett, vagy a vallási közönyösség ellen lelkesedéssel küzdve, s az erkölcsök romlottsága miatt nemes haraggal kikelve, buzgó törekvésünk kigunyoltatik s önzetlen fáradozásunk hamis módon, kajánul megbélyegeztetik éppen azok által, kiknek érdekéért nyugalmat, jóllétet feláldoztunk. Megtörténik, hogy a kiknek föl-emelésére kinyújtottuk kezünket s a kiket megmentettünk a végképpi elsüllyedéstől: támadnak ellenünk s becsületességünket együgyűségnek, az erkölcsiség melletti buzgalmunkat rajongásnak s lelkesültségünket részegségnek bélyegezve, hálátlanul kigunyolnak! Ámde ha mi ilyenkor szenvedélyességre engedjük magunkat ragadtatni velök szemben, ha a meggyőző érvek helyett az övékhez hasonló durvasággal felelünk, többet ártunk, mint használunk az ügynek.

Legyünk hát mérsékelték, mint Péter apostol s személyeskedés helyett okadatoljunk; mert az igazság, habár észrevétlenül is megtalálja az útát a szivekhez s ellenségeinknek legnagyobb kesse-

rűségök az leszen, ha rosszat bármiként akarjanak is, nem mondhatnak felőlünk.

Bizonyságot tett Péter ap. a szentlélekről másodszer az által, hogy miután kimutatta az arról való hibás vélekedést, *rámutat a valódi okra, melyből származott az apostolokra a szent tűz.* Ne esodálkozzatok, hanem emlékezzetek meg inkább az ígéretre, a melyet Isten a ti prófétátok Joél által tett — mondja az apostol — emlékezzetek csak meg, hogy az ur így szólott: *és léssen az utolsó időben, kitöltök az én lelkemből minden testre; és prófétálnak a ti fiaitok és leányaitok és a ti ifjaitok látásokat látnak és a ti énekeitek álmokat álmadoznak.* Ime ti elfeledkeztek arról, hogy az úr, a mit ígér, bé is teljesíti; ti elfeledkeztek arról, hogy az ég és a föld elmulnak, de az urnak beszéde mindörökké megmarad. Mostan azért látva e kis serget, ennek lelkesült buzgóságát: ne keményítsetek meg sziveiteket, értelmetekről dobjátok le a vakság fátyolát s ismerjétek meg a szentlélek elküldésének teljesülésében az isteni igazságosságnak egyik hathatós bizonyságát. Hagyjatok fel a gunyolódás különben is nemtelen fégyverével, mert támadásokat ezáltalán küzdecs. E férfiak isteni küldetésben munkálnak, elszántságuk nem pillanatnyi hevület szüleménye, mely szalmatüzként ellobbanjon; őket a határozott meggyőződés vezérli, mely félelmet nem ismer, melyet az akadályok nem gyengitnek, hanem fokoznak, többről-többre inditnak. És tudjátok meg, hogy mindazok, a kik az igazság, jóság, becsületesség szent ügye mellett valódi benső eltökéléssel s nem világi szemyes érdek indításából küzdenek; kiket az a tiszta tudat vezérrel, hogy a lélek elidegenithetlen kineseiért isteni küldetésből munkálnak: azokat életükből megfosztani igen, de az ügy mellől eltéríteni akár erőszak, akár kisebbités által próbálja valaki, soha, de soha sem lehet!

És a mint a következő csakugyan megmutatta, az apostolok az elkezdett munka mellett mindvégig megmaradtak s bár éltök úrán, az eszmének, mesterök dicső elveinek győzelmet szereztek!

Vajha afiai bennünk is e szent, e tiszta láng égne munkálkodásaink közepette! vajha a jó ügy érdekében megindított vállalatainknál az a meggyőződés kísérne, mely az apostolokat soha el nem hagyja! mert így a jók győzelmének szent öröme megszegyenitné a sötétség és vakság terjesztőit, kik pedig számosan vannak még napjainkban is mindenfelé.

De mi afiai ne legyünk kicsinyhitűek; ne keressünk azonnal menedéket a kétség karjaiban s ne veszesszük el oly hirtelen Isten-

ben való bizalmunkat, ha a sötétség e vészmadarai halált is jósolnak felettünk. Ki-ki a kört, melyben mozog, tekintse úgy, mint az Istentől reá bizott tért, a hol erőt teljesen érvényesítve, épp annyi szolgálatot teszen a közerkölesiségnek, mint az apostolok az első püünkösti lelkesültség szülte önfeláldozásukkal. A hivatalnok hivatalos működése, a kézműves fárasztó munkája, a pap igehirdetése, a kormányférfi böles intézkedése, a szülőknek gyermekeik gondos nevelése higyjétek el, egyaránt befolyással vannak a társadalmi élet előhaladására, csak hogy mindenki, a mely szolgálatot az úrtól vett, azt betöltse. És ekkor mondja bár az értetlen tömeg lelkesült buzgalomukat dőreségnek s gunyoljon előretörni szerető igyekezetünkért, a mint neki öröme telik benne: legyen nekünk elég az a meggyőződés, hogy mi érezzük keblünkben a nemes küldetés hathatós erejét, érezzük, hogy ránk a szentlélek, amaz ügyünk s az emberiség ügyéért lelkesülni tudó hév áradott, melyet az prófétája által ígért s a melynek hatása a kicsinyeket erőssé, a kételkedőket elszánttá, a esüggedezőket pedig kitartóvá teszi. Legyen csak feleletünk minden ilyenmü gyanusításra ez: *nem tudjátok-e, hogy az úrnak szent lelke mivel ezeket?!*

Bizonyoságot tett Péter apostol a szentlélekről az által is harmadszor, mert *bizonyossá tett, hogy az mindenkire száll, valakik Istentől kéri*. Tehát nincs személyválogatás, nincs arra való tekintet: ékszerekkel ékeskedő, vagy a szegénység elpalástolhatatlan bizonyosságával jelenik meg, a ki kéri; az emberek között csaknem a kiállhatatlanságig üzött megkülönböztetés, rang- és ezimbeli elkülönítés, születési vagy hivatali elsőbbség teljesen ki vannak zárva, midőn a szentlélek adományának közléséről van szó. *Az én szolgálóleányaimra töltök ki azoktan a napokban az én lelkemből és prófétáinak*, így szól az úr. Oh legyetek hát nyugodtak afiai, a kik az emberek között annyiszor vagytok kénytelenek mellőztetést érezni; kik csak azért, mert nem születetek előkelő sorsban vagy valamely hivatal örökösének, bár szerzett érdemeitek sokkal többre jogositnának, mégis sok gyönyörből ki vagytok zárva. Legyetek örömmel eltelve, az úr nem személyválogató, ő szent lelkének áldását mindazokra kiárasztja, a kik azt igazán, szívvel ohajtják, keresik. Eláraszt annak örömevel bőségesen s a szenvedett hiányokat kipótolja.

Pedig én úgy hiszem afiai, hogy a lelki örömek felségesebbek, drágábbak, mint a testiek. Példát említek igazolásul. Nemde mind-

annyian vágyunk alkalmyszerűleg egy-egy mulatságban, időtöltésben, vagy baráti összejövetelben résztvenni?

Alig várjuk hogy az ohajtott pillanat elérkezzék. Végre, midőn már csaknem kimerültünk a kínos várakozásban: eljön a nagyszerű pillanat! Egész mohósággal üritjük az élvezetek poharát, feledve mindent, a mi annak körén tálesik. Azonban az idő gyorsan halad, sietnek a perczek, órák s egyszer csak azon vesszük észre magunkat, hogy a mit ugy vártunk, már eltelt, oda van! Mi fáradtan, kimerülve a bágyadtságtól térünk haza s napokig hordozzuk a lankadtságot tagjainkban; az öröm és gyönyör, mint tűnő álmom elröpültek, csak keserű utóízt hagyván emlékeztetőül.

Nem így a lelki örömek afiai; ha pl. valamely jótékony, emberbaráti intézmény létesítésén fáradozunk, mily gyönyört szerez lelkünknek csak a gondolata is, hogy majd hány szerenesétlen, nyomorult fog abban enyhet, vigaszt találni! minő édes érzés, ha letörülhetjük a bánkodónak, méltatlanul szenvedőnek könnyeit, ki mindent vezett, mi az életben drága volt neki! Mily magasztos gyönyöre az a pünkösti nemes lelkesedésnek, mikor buzgalmunk folytán az elvesztett békét visszaállithatjuk ama szerenesétlen felebarátunk szívébe, ki azt hívé, hogy számára e földön többé az öröm napja felragyogni nem fog! Oh bizony higgyétek meg afiai, a kik a szentlélek ajándékát Istentől kérik, hogy őket ilyenekre vezérelje, azok bármennyit fáradjanak, el sohasem fáradnak s bármennyit örüljenek munkájok szerenesés sikerültén, örömük soha el nem fogy.

Ismétlem afiai, a mit fennebb mondék, hogy Isten előtt nincs személyválogatás. Ti azért mindnyájan szegények és szükölködők, szolgák és szabadosok, gazdagok és hatalmasok forduljatok egyiránt Istenhez s kérjétek tőle a szentlélek adományát; mert a ki igaz hittel, bizalommal kéri, biztos lehet, hogy megnyeri s leszen benne a szentlélek minden nemes és szent törekvésében irányadója és vezére s szerez oly örömekeket, oly buzgalmat, melyet semmiben és semmi által fel nem találhat. Leszen bátorítója, paizsa a kiesiny hitűek támadásai ellenében s védelme mindenekben. Kérjétek azért, oh kérjétek e nemes lelkesedést afiai, hogy ettől áthatottan minden előítélet, balvélemény ellen bátran harezolva, lehessetek egytől egyig buzgó apostolai az emberiség, hazátok és az anyaszentegyház ügyének, lehessetek hasznos tagjai esaládotoknak, körötöknek. Amen.

A párisi valláskongressus tárgyalásainak kivonata.*

A valláskongressus nagyobb közleményei késnek, azt sem tudom, hogy a meg nem jelent tagok, a milyen én is voltam, azokat megkapják-é? Én a programmon kívül esakis a tárgyalások rövid kivonatát kaptam, melyből a tisztelt olvasó megtudja, hogy kik értekeztek és miről. Utóbbi közleményemben arról volt szó, hogy előzetesen kik jelentették be értekezéseiket, ez az újabb közlemény tehát kiegészíti az előbbit.

A fűzet elején a kongressus tisztviselői neveztetnek meg, aztán a francia tagok nevei következnek, végül a külföldi hivatalos delegatusoké, ilyen hazánkból csak egy volt, u. m.: a budapesti nemzeti múzeum delegatusa, dr. Sebestyén Gyula.

Az első ülést megnyitotta Réville Albert, a szervező-bizottság elnöke, kit az elnöki asztalhoz ugyanezen bizottság két titkára és két alelnöke követett. Oppert indítványára az elnök s a két titkár véglegesen megválasztattak. Ezután még a többi alelnök is megválasztatott, u. m.: gróf A. de Gubernatis, római egyetemi tanár, gróf Goblet d'Alviella, belga senator és a bruxellesi „szabad egyetem“ (*Université libre*) tanára, Goldzieher Ignác budapesti egyetemi tanár, E. Carpenter Oxfordban a „Manchester College“ tanára, Naville Genfből az „Institut de France“ levelező tagja.

Felolvasásra jönnek Müller Miksa és leydeni tanár Tiele levelei, melyekben távolmaradásukat kimentik, elnök indítványára mind a ketten a kongressus tiszteletbeli elnökeivé választatnak meg.

Most kellett volna Tiele érkezésének következni a vallások történetének a XIX. évszázban tett haladásáról, de a nagy tudós betegsége miatt nem jelenhetvén meg, helyette Réville Albert tartott egy tapsokkal fogadott szabad előadást, melyben a vallások

* Procès-Verbaux Sommaires par M. Jean Réville (Paris). (Szerkesztette Réville János a valláskongressus titkára).

tudományának mibenlétét és különös érdekét fejtegette s igyekezett kimutatni helyét a jelenkori tudományok egyetemében. Végül a közoktatásügyi ministerium képviselője üdvözölte a kongressusra megjelenteket s a delegatusok közül többen üdvözölték a congressust.

A második általános gyűlésen Senart olvasott fel egy nagy-tudományu értekezést a *yoga* befolyásáról a buddhismus eredetére. Utána Sabatier A. mutatja be tanulmányát a bibliai kritikáról és a vallástudományról. A bibliai kritikának három változati fokát világosítja meg, az elsőn a kritika még teljesen dogmatikus s abban igyekezik, hogy az ó- és új-szövetségi könyvek egymással ellenkezni látszó szövegeit egyeztesse; a második változati fokon a kritika kénytelenítettvén a szövegek tanulmányozására philologiai eszközökhöz folyamodni, a dogma alól magát felszabadítja s észhitív lesz,¹ végül egy harmadik változati fokon a kritika menten minden dogmatismustól történelmi jelleget ölt magára, nemesak azt keresve, hogy a szöveg mennyiben egyezik az elfogadott tannal vagy a modern eszmékkel, hanem az illető ó- és új-testamentumi szövegeket igyekezik azon korba beilleszteni, a melynek szüleményei. E fejlődési folyamat a kritikának Sabatier a példák egész sorozatával világosítja meg, s reá mutat a bibliai kritika eddig elért eredményeire (a mózesi könyvek szerkezete, az apokalypsis mibenléte s igaz értelme, a kezdetleges katholikus (közönséges) egyház érdek, az evangeliumok alakulása). Azzal végzi, hogy a benső viszonyra reá mutat, melyben a bibliában nyilatkozó vallások az ó-kor többi vallásához állottak s illetéknépen a vallások tudományának tág mezejére jut ki s így kritikája békeltető jelleggel bír, mert kimutatja a valóban értékest és a történetileg szükségest a különböző vallások alakulásaiban.

Utánna Réville János tart felolvasást a vallások történetének tanításáról Európában s Amerikában napjainkban. Ez az új tudomány még távol van attól, hogy a magasabb oktatás körében az őt megillető helyet elfoglalja, de a XIX. évszáz utolsó negyedében kétségtelenül örvendetes haladás tett. A tanítás különböző szempontok szerint történik, elején a theologia kiyánalmainak megfelelőleg a hollandi theologiai fakultásokban, majd szoroson történelmileg Franciaországban (*Collège de France* és *École des Hautes Études*) és végül amerikai mód szerint bizonyos változatossággal; itt a főzél az erkölesi és társadalmi, vagy bölesészeti nevelés s egyidejűleg

¹ Ballagi M. a *Rationalist*-ot „észhitü“-nek fordítja, gyalró fordítás.

a történelmi oktatás. A körülmények és helyi viszonyok szerint előnyös lehet a három irányzat bármelyike, de a fődolog mindenestre meggyökereztetni azt a meggyőződést az egyetemeken, hogy a vallások tudományos vizsgálása, mélyre ható tanulmánya, az emberi nem fejlődési folyamatának megismerésére s a jelenkor lélektani, erkölcsi és társadalmi feladatai megoldására nélkülözhetlenül szükséges, mert mai nap a létért való küzdelem az összes létező fájbeliek és a különböző vallásokhoz tartozók közt vívatik.

A harmadik általános gyűlésen Goldziher Ignác jeles tudósunknak az iszlám és parsizmusról írt tanulmányát Derenbourg II. olvassa fel. Valamint a megelőző gyűlésen Senart a buddhizmus eredetét igyekezett megvilágítani, úgy most Goldziher említett tanulmányával az iszlám eredetének kérdéséhez igen becses adalékokkal járult s a legrégebb mohammedán hagyományból (*hadith*)¹ merítve példákban mutatta ki, hogy nemcsak a judaizmus és kereszténység gyakorolt nagy befolyást a mohammedán tan alakulására, hanem a perzsák vallása is, a mazdeizmus.

Ezután gróf Goblet d' Alviella szól arról a szoros viszonyról, mely a vallás és erkölcs közt létezik. Igen érdekes, a miket mond: szerinte kezdetben a vallás vette magára az erkölcs teendőit is, s lett a társadalmi ösztönés erejévé, kifejlesztvén az áldozat szellemét,² megerősítvén a tekintély elvokát, a sirontúli bosszútól való félelmet felébresztvén, a tulajdonjog tiszteletbentartását a *tabu* által az emberekben meggyökereztetvén, a szokásokat megszentelvén az ősök tisztelete által, s az eskü szentségét érvényre hozván. Utóbb az erkölcs terén tett haladások a vallásos és theologiai hagyományokra módosítólag hatnak s végül arra kényszerítik a hívőket, hogy az etikát a szertartások felé helyezték. A jutalmazás, illetőleg viszonzás eszméje, akár a jelen életben, akár egy másikban, sokat tett az erkölcsi érzés megerősítésére; itt is azonban a vallási ritualizmus megkötöttsége egy magasabb erkölcsi lendületnek szárnyát szegte. Hanem a vallásnak más mozgató erői is vannak, mint a félelem s a esupa érdek, úgy mint Istennek szeretete és azon élénk vágy, hogy a jóra irányuló isteni muokásságnak mi is tőlünk telhetőleg részesei legyünk.

¹ Az arab theologusok szerint kétféle *hadith* van, u. m. 1, a *prophétai* mely a prophéta által mondottakat tartalmazza; 2. a *szent*, a melyet Istenből Gábrriel angyal hozott a föld lakóinak.

² Az áldozat szelleme etikailag eléggé meg nem becsülhető, mert hiszen az eredeti egoizmus kemény kérgét ez oldja meg először.

A mint látjuk, a vallás és erköles örök időktől fogva folytonos hatást és visszahatást gyakoroltak és gyakorolnak egymásra. A kötelesség érzete újjá szüli a vallásos érzést és ez megacélozza a kötelességérzést.

Utána Marillier értekezik a Folklore és a vallások tudománya közt fennforgó viszonyról. Jól megválasztott példák egész sorozatával bizonyítja, hogy a régi hiedelmek s vallásos szokások a mivelt népek hagyományaiban milyen szívósan élnek tovább és hogy a jelenkori miveletlen népek vallásainak rendszeres tanulmánya mennyi világosságot áraszt a történelmi vallások eredetére s fejlődési folyamatára és hogy az a tanulmány minő becses anyagot nyújt a vallási lélektannak.

A negyedik általános gyűlésen Goblet d' Alviella gróf elnökölt. Elsőnek Fournier de Flaix értekezett egy az 1900. év vallási statisztikájáról a hivatalos összeszámitások, hittérítők jelentései, nemzetgazdászok dolgozatai és konzulatusi ügynökök tudósításai alapján. Majd az elnök bejelenti a szerzőktől a kongressusnak benyújtott tiszteletpéldányokat. Ezután a kongressus az egyes osztályok, vagy egyesek által kifejezett óhajtásokat, tett indítványokat veszi számba s ezek iránt határoz. A kongressus egyhangulag fogadja el az első osztály azon kívánságát, mely szerint Marillier bizassék meg a jövő kongressusig egy oly tanulmány megírására, mely a vallások történetében és különösen a miveletlen népek vallásaiban előforduló terminus technikusok, illetve, sajátos elnevezések pontos meghatározását, összeírását tartalmazza. A kongresszus második osztályának Senart által kifejtett s indokolt kívánságát a következő szövegben fogadja el: „A kongressus tekintettel 1. a nyugati országokban (rövidebb-hosszabb ideig) tartózkodott japáni tudósoknak a buddhismus tanulmánya körül szerzett kiváló érdemeire (ilyenek Nanjio, Kasavara, Fujishima, Takakusu stb.) 2. a buddhista tanulmányok virágzó állapotára Japánban; 3. a japáni zárdákban őrzött buddhista iratok s emlékek felettébb nagy számára, azon óhajának ad kifejezést, hogy a japáni buddhista egyházak vajha minél inkább szövetkezzenek a buddhista tanulmányok nyugati művelőivel e tanulmányok előmenetelére s e czélból igen kívánatos lenne, hogy egy az europai nyelvekben szerkesztett folyóirat létesülne, a melyben a Japánban s japáni nyelven megjelent idetartozó főbb munkákról bibliographikus ismertetések közöltessenek. A kongressus negyedik osztályának indítványára s Montet E. néhány felvilágosító észrevétele

után a kongressus határozattá emeli azon indítványt, mely szerint az arab-keresztény, zsidó arab-, s a nem mohamedán arab irodalomnak leltára szakférfiak által elkészíttessék. A nyolczadik szakosztály kérésére, melyet Conybeare oxfordi tanár azon igen figyelemre méltó értekezése alkalmából terjesztett elő, melyben az állatüldözeteket tárgyalva a régi keresztény egyházakban, a kongressus azon óhajának adott kifejezést, mely szerint a tudósok különös figyelmet fordítsanak azon régi keleti egyházak liturgiáira, ritusaira, egyházi szokásaira, melyek a görög s római befolyástól menten fejlődtek, a régi kereszténységről való ismereteink ez irányban való kiegészítésére, a mely ismereteink majdnem kizárólag görög-római eredetű feljegyzéseken alapulnak. A kongressus ezután méltányolja Camberlynek azon óhaját, hogy a buddhismus és a kereszténység közt fennforgó viszony külön tanulmány tárgyává tétessék, az óhajt illetéknépen módosítva s szabottabbá téve: A kongressus kifejezést ad azon óhajának, hogy a legközelebbi kongressus alkalmából figyelembe vétessek azon viszony, mely a buddhismus és kereszténység közt a kezdet elején *léteztetett*. Egy másik indítványt, melyet Fries svéd tudós tett, nem fogad el, mely szerint a következő kongressusok munkaprogramjukba beiktassák a vallásbölelésezetet s hogy ezek a kongressusok mindennemű vallástudományággal foglalkozzanak. Goblet d' Alviella és Marillier reá mutatnak a munkakör ilyszerű kibővítésének veszélyére s megjegyzik, hogy a jelenlegi kongressus szabályzata a kellő terjedelmet biztosítja s ennek mindenkor így kell maradnia. A kongressus Camberlynek azon indítványát sem fogadja el, mely szerint az a khronologiai sorrend volna megállapítandó, melyben az egyes vallások földünk felületén előtűntek. Prato olasz gymnasiumi igazgató azon kérelme, hogy a kongressus tekintettel a Dante művében előforduló vallásos elemekre egy Dante-társaság alapítására közreműködjék, gróf Degubernatis felszólalására a „Société des études italiennes“-hez tétetik át. Az indítványok tárgyalása befejeztetvén, a vallási kongressusok időnként való összehívása jött szóba; Réville János minden negyedik évben, a svéd Fries minden ötödik évben óhajja a tartandó congressusok egymásután való következtetésének sorrendjét megállapítani. A kongressus a négy évi cyclost állapítja meg. A jelenlegi bizottság bizatik meg a továbbiak előkészítésére.

Az ötödik záró ülésen Réville Albert elnökölt s ezen az olasz nagykövet is megjelent. Réville János Carrol Bonneynek egy a

chicagói „vallások parlamentje“-ről szóló jelentését olvassa fel, melyet nagy figyelemmel hallgattak meg. Ezután gróf A. de Gubernatis tartotta meg a zárbeszédet a vallások tudományának jövőjéről. Egy igen szép lendületes beszédben emlékezik meg Franciaország nagy érdemeiről a vallások tudománya körül, s a francia tudósok azon idetartozó nagyjelentőségű munkásságáról, melynek tényeit a „Revue de l'histoire des religions“ negyven kötete foglalja magában. Aztán megmutatja, hogy az ilyen tanulmány mennyire tiszteltté tesz minden vallást. Reámutat a népi ihletre a különböző vallásokban, a költők és művészek elevenítő munkájára és súly fektet arra, hogy a vallások megértésére nem elég a taglalás és bontás, hanem kell, hogy az emberben vallásos érzés legyen, a mely aztán megérteti vele a bennük rejlő életet. Az eddigi előmunkálatok után a vallások összehasonlító történetének terén kiki megindulhat, de ez az összehasonlítás csupán csak a vallások népies és önként fejlődő elemeire nézve lehet hasznos. Az egyházak által alapított ritualis elemek, az egyének által a vallásokba beoltott erkölcsi elemek annyira különbözők, hogy a hasznos összehasonlításnak körén kívül vannak. Ezután reátér gróf de Gubernatis a komolyan tanulmányozott *folklore*-nak az összehasonlító vallástudományra nézve elvitázhatlan nagy fontosságára. Kéri munkatársait, hogy derült lelki hangulatban munkáljanak tovább s a vallástörténetnek benső logikáját igyekezzenek eszökbe venni, a mely egy népies logika. A beszéd befejezésével az elnök köszönetet mond de Gubernatisnak, azután kiemeli a kongresszus sikerét; az értekezések számosak voltak és alaposok; az általános gyűléseket sűrűn látogatták, az osztályülések eredménydusak voltak. Az elnök üdvözlí a tagokat a tárgyalások rendjén kitüntetett böles tapintatért. Testvéri érzülettel fognak a tagok egymástól elválni, a mely testvériség a lelkiismeretes embereket a vélemények és hitfelekezetek különbözőzése ellenére egyesíti. Oppert köszönetét fejezi ki az elnöknek s ezzel a zárógyűlés végét éri.

A szakosztályokban előadott értekezéseknek a kivonatban inkább csak ezimek említettnek meg, ez okon ezekről itt nem szölok; az „Actes du Congrès“ ezeket is bő kivonatokban fogja közölni s talán egy és más értekezés e kiadványban közölni is fog.

GR. KUUN GÉZA.

Párisi levél.

Páris, 1901. mart.

(La vie de Pasteur, par Vallery Radot. 1. vol. 8. lib. de Hachette. — A hit-tudori szigorlat letételének megengedése külföldiek számára a párisi theol. facultáson. — A vallások történelme és a kereszténység, értekezés a montaubani theol. facultás egy tanárától.)

Szerkesztő úr!

Nagyon vonzó és épületes tanulmány az, melyet ismertetni akarok. Pasteur élete valóban az emberiség egy nagy jóltevőjének az élete. Nagy jóltevő volt Pasteur, mert az emberiséget érzelmei bensőségével szerette. De nem a tudósról akarok szólni, a kinek munkái és felfedezései eléggé ismeretesek, hanem mindenek felett az emberről beszélni, a „derék emberről,“ a mint őt nevezték, azután a könyv után, melyet a kegyeletes tisztelet neki szentelt. Azt mondják, hogy egy nagy embernek a gyermekkorá esirájában magában foglalja és megmagyarázza, mi lesz belőle később. Hanem mégis ez nem mindig van úgy. Nem mindig lehet a kezdetből az ember jövőjét megjósolni. Pasteur gyermekkorában nem az volt, kit esodagyermeknek neveznek. Sőt az első vizsgákon alig is ment keresztül. A XIX. százév legnagyobb vegytudósa csak „közepes“ osztályzatot kapott a vegytanból, mikor a természettudományokból a vizsgát letette. De nagy kitartása volt a munkában és tántoríthatlan hite abban, hogy becsületességgel és kitartással ezélhoz lehet jutni. És a tudós élete mutatja, hogy nem esalódott, mikor a dolgokat komoly oldalról nézte. A kitartás és szívósság atyjától örökölt tulajdon volt, melyért megható szavakban emlékezett meg róla. Atyja, a nagy esászár katonája, timár volt Arboisban a Jura hegyek közt és polgártársai részéről általános becsülésnek örvendett. Azt akarta, hogy fia jobb pályához jusson, mint az övé, s ezért Párisba küldötte tanulni. De a szülöföld és a család szeretete miatt atyjá-

nak közelebb kellett őt hozni és a klasszikus nyelveknek a tanulását Besançonban, a szülői háztól nem messze végezte. Huszonegy éves korában ment aztán felsőbb iskolába. Ekkor a vegytan tudós tanárának, Jean-Baptiste Dumasnak befolyása alá kerül és ezzel elhatározódik Pasteurnek jövő pályája. Öt év múlva, mely idő alatt folyton tanul és több nevezetes munkát végez, a strassburgi tudomány egyetemre nevezik ki tanárnak. Jelleme megalakult még mielőtt tudományos genie-je kifejlődött volna. Már mint növendék egészen természetesen találta, hogy az ember az erköles útján járjon. Szerette az erkölestant, mert az kötelességről, erényről és egyszerű boldogságról tanított. Nőtestvéreinek, mikor Párisban tanult, érdekes levelet irt ajánlva nékik Joseph Droz „Essai sur l'art d'être heureux“ ezimű erkölestani könyvét. „Mindig magammal hordom — írja e kis könyveeskét; sohasem olvastam ennél okosabb, erkölesösebb, erényesebb, jobb könyvet. Az ember ellenállhatlan varázst érez azt olvasva, mely áthatja lelkét, lánggra gyújtja legnemesebb, legmagasztosabb érzelmeit. És ezt minden nagyítás nélkül mondom. Még vasárnap a hivatalban is csak Droz munkáit olvasom és azt hiszem, hogy a midőn így cselekszem, mind annak ellenére is, a mit a meggondolatlan és esztelen vakbuzgóság mondhat, a legszebb vallásos eszmékkel vagyok összhangban“. Pasteur az ő egyszerű hitében a katholicismust a saját lelkiismerete szükségéhez alkalmazta. S nem az egyedüli tudós, a ki ezt teszi.

Huszonhat éves volt, mikor a strassburgi fakultásra a vegytan tanárának kinevezték. De már akkor tett volt néhány felfedezést és nevét jól ismerték. De őt a nagyzás sohasem bántotta, mindig egyszerű és szerény volt. Ekkor jött ismeretségbe az egyetem igazgatója Laurent leányával. S miután számot vetett érzelmeivel, levelet irt a leány apjának, mely egy kissé talán szokatlan modoru, de egyenes jelleméről tanuskodik; „Uram! néhány nap alatt egy reám és az ön családjára nézve nagyon komoly kérés terjesztetik ön elé, s kötelességemnek tartom önt a következő dolgokról értesíteni, melyeknél fogva határozhat abban, hogy a kérést elfogadja-e vagy megtagadja. Atyám timár Arboisban, Jura egy kiesiny falujában . . . Az én birtokom mindössze: a jó egészség, jó sziv és egyetemi állásom. Két éve, hogy a felsőbb iskolából kikerültem a természet tudományokra minősítve. Tizennyolez hónapja, hogy tudor vagyok s a tudományos akadémiához néhány munkát nyújtottam be, melyeket jól fogadtak. . . Ez Uram, az én jelen állásom. A mi a jövőt

illeti, csak annyit mondhatok, hogy ha valami meg nem változtatja hajlamomat, vegytani vizsgálódásokra szentelem magamat...“ Levelét azzal az értesítéssel végzi, hogy atyja fog eljöni, hogy Laurent Marie k. a. kezét megkérje az atyjától.

Ez egyszerű és kissé büszke nyíltságban van valami megkapó. Az ifjú leány családját egyenesen, őszintén tájékoztatta. Pasteur egész életében minden dologban ezt az egyenességet és őszinteséget tanusította. Azt mondták róla, hogy az ő diplomatiája lelkiismerete inspiratiojában volt. Hő kívánsága teljesült, a fiatal leány részéről azt beléegyezés követte. És hogyha Pasteur szellemét talán nem is értette egészen, de bizonyosan megértette szívét. És a nagy tudós-nak jó életpárja, vigasztalója, s munkatársa lett. Mindenek felett örködött, hogy férje a tulságos munkában egészségét el ne veszítse. És hogy oly magas kort ért és oly dicső pályát futott meg, abban része van hű és odaadó neijének.

Nem csupán a tudományos tanulmányok, de a fájdalmas élet-tapasztalatok is hozzájárultak ahhoz, hogy Pasteurben a vallásos érzelmek kifejlődjenek és erősödjenek. Több gyermeket veszített, valamint atyját is és ezek a veszteségek fájdalmasan érintették szerető szívét. Gondolata gyakran fordult a tullevő, a végtelen felé. Hosszas betegsége alatt, melyet a betegségek körüli felfedezése okozott, gyakran olvasta, a mint épülni kezdett, „Pascal gondolatait“. De feltűnő ellentét van a Pascal vallása és a Pasteuré között. Pascal lényegében pessimista és Pasteur alapjában optimista. S a mit ő Pascal munkájában különösen szeretett, azok a helyek, melyek felemelnek és vigasztalnak. Az Istenben való hitét kiegészítette az emberben való hitével, ki a végtelenre van teremtve, fokozatosan haladván a tudás, világosság és a szeretet birodalmában mind elébb. Nem azok közül a tudósok közül való volt, a kik azt mondják, hogy a tudomány eltávolít Istentől, ellenkezőleg azt tartotta, hogy hozzá vezet. Különbben az akadémiában ő maga megvonta egyszer a határt az erkölcsi tudat és a tulajdonképp úgy nevezett tudás között: „Mibennünk mindenikben két ember van: a tudós, ki sima lapot csinál és az arra irt észlelet és tapasztalat által akar a természet ismeretére jutni; és az érző ember, a hagyomány, hit vagy kétség embere, az érző ember, ki megsiratja gyermekeit, kiket elvesztett, ki nem tudja, fájdalom, bizonyítani, hogy azokat viszont látja, de hiszi és reméli; ki nem akar meghalni, mint meghal egy alsóbb állatoeska; ki magának azt mondja, hogy az erő,

mely benne van, át fog alakulni. A két birodalom egymástól különböz, és jaj annak a ki azt akarja, hogy azok egymásnak a jogába nyuljanak, az emberi ismeretek oly tökélytelen állapotában“.

Mély vallásos érzelmeit figyelmet keltő módon fejezte ki a francia akadémiában mondott székfoglaló beszédében is. Hatvan éves volt ekkor és Littré helyébe következett, kit a positivizmus fejének tekintettek. Pasteur beszéde nagy zajt ütött a sajtóban. Vallery-Radot nagyon körülményes részleteket közöl e beszédre vonatkozólag, melyek eddig ismeretlenek voltak és mutatják, hogy Pasteur mily lelkiismeretes volt. Minthogy Littré-re kellett neki dicsőbeszédet mondani, a kit sokszor és sokan támadtak, Pasteur körüljárta Páris környékét, hogy lássa azt a régi házat, hol Littré egy rendkívül munkás élet után meghalt. Nagyon meg volt indulva, mikor annak belsejébe lépett, hol egy böles élt nejevel és leányával, kik az ő munkatársai voltak; egy kereszt volt a falon felfüggesztve, mutatva, hogy ő a neje és leánya hitét, melyet nem osztott, tiszteletben tartotta. A szomszédok mindenféle jótéteményről beszéltek, melyet Littré velük tett. „Ah! kiáltott Pasteur ez az az ember, kit annyi kiátkozással üldöztek!“ Véde Littrét. De miután teljes őszinteséggel leróttá íratta a tiszteletadóját, épp oly szabadon bírálta a positivizmust és magyarázta, hogy miért nem lehet ő positivistá. Mindenek előtt feltudta Littrének, hogy nem vette számba a pozitív ismeretek közül az egyik legfontosabbat, a végtelen ismeretét. Szerinte ez a fogalom magától nyomul elő, és úgy gondolja, hogy a nélkül az ember nem is ember. Pasteur értelmi alázatosságával úgy tartotta, hogy a dolgok valóságának megismerése túlterjed azon a kiesiny körön, melyben az emberi értelem mozog, s hogy végtelen aránytalanság van a mi fogalmaink és az egyetemes lény között. „Mysteriumokba vagyunk bonyolítva. Ki ismeri a dolgok alatt levő titokzatos hatalmat?“ Ezért, hogy Pasteur erőtlensége érzetében a végtelennel szemben vallásos. O altitudó! mondotta Pál apostol is szemben a végtelennel.

E beszédnek az akadémiában való fogadásáról szólva az életrát Pasteur szerénységének egy szép vonását tünteti fel. A beszéd így kezdődött: „E pillanatban, midőn e kitünő gyülekezet előtt jelenek meg. . . elégtelenségem érzete rajtam erőt vesz, és zavarban lennék e helyen, ha nem lenne kötelességem, hogy magára a tudományra háritsam, ugyszólva személytelenül, azt a tiszteletet, a melyben engem részesítettek“. A beszédet kinyomatás előtt szokás szerint felvitték az akadémia titkárához, ki ezeket a szavakat: „elégtelen-

ségem érzete“ és „ugy szólva személytelenül“ kitörülte. Sok késlekedés után Pasteur az előbbi így változtatta: „annak az érzete, a minék hijával vagyok“; de a másíknak „az ugy szólva személytelen tiszteletnek“ a változtatását megtagadta. Pasteur az akadémiába való megválasztatását valósággal a tudomány iránti tiszteletnek vette, és nem az ő iránta való különleges tiszteletnek. A francezia akadémiának évkönyvei aligha mutatnak ehhez hasonló példát. Renan is, ki a Pasteur beszédére adandó felelettel volt megbizva, megragadta a szerénységnek ez annyira ritka nyilvánulását, hogy neki a legfinomabb üdvözlettel válaszoljon, milyenben soha egy akadémiái tag sem részesült.

Azt mondták, hogy Pasteurnak az akadémiában való fogadtatása dicsőítése volt az ő életének. A Hugó Victoréval hasonlították az övét össze. Ha van is némi hasonlóság, de különbség is van a kettő között. Bizonyára a szerénység nem az a vonás, melyet Hugó Victorban fel lehetett találni, kinél hogyha megvolt az emberiség tisztelete, az ő pazar fényű dicsérete viszonzása volt a tömjénezésnek, melyben őt részesítették. Pasteur szerette az emberiséget, melyet munkáival és jótéteményeivel szolgált; de ő mindig szerény maradt, mert a félelmesen nagy problémák, melyeket megragadott, néha erején felülieknek látszottak. A veszettség, a diphteritis, a cholera, pestis — az emberiségnek e nyomorai és szenvedései azok, melyek a nagy tudós szívét megindították. Ő azt akarta, hogy a tudomány, mely e roszak ellen küzd, mindinkább javát munkálja az emberiségnek. Ő a tudományt az önfeláldozás egy nemévé tette, de ez a magasabb rendű és emberi ihlet nem szállította alá, nála a tudomány eszményét és sohasem szünt meg tanítványainak azt a tanácsot adni: „Vigyázzanak, mondotta, egy dologra, arra, hogy ne siessenek a következtetéssel“. És ő maga mindig ennek a példáját mutatta.

Mikor 1894, nov. 1-én olyan állapotba jutott, hogy a következő év sept. 28-án el kellett mennie, munkája bé volt végezve. Mielőtt meghalt volna, még az egész emberiség hódolatának nyilvánítását érezhette. Tanítványai a legodaadóbb gonddal ápolták. A kik az alatt a kilenez hónap alatt közeledtek hozzá, a mig szenvedett, azt mondják, hogy mindig csak a jóság sugárzott belőle és senki se fordult meg nála a nélkül, hogy ne érezte volna jótékony hatását ama szavaknak, melyek ajkáról elszállottak. Pasteur szerette a nagy emberek életét olvasni. „Azoknak emlékezetéből, a kik e földön nyomot hagytak, mondotta, tartós világosság származik . . .“ Ehez

hozzá lehet csatolni a Pasteurét is, melyet Vallery-Radot könyvében tárt elé. És azt teljes szívvel tette, fiúi szívvel, mert Pasteurnek veje. Könyve gazdag forrás, s vonzó és épületes munka.

— A párisi theologiai facultáson egy külföldi tudori szigorlatot tett. Ez az első eset, mely az egyetem tanácsának a múlt évben a közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben hozott határozata következtében történt. Ezt a tudorságot úgy nevezik egyetembeli tudorság (doctorat d' Université), melyet csak külföldinek adnak és teljesen különbözik az állambeli tudorságtól (doctorat d' Etat), melyet csak francziának adnak. Ez némi magyarázatot kíván. Egy külföldi, miután hazájában egyetemi tanulmányokat végzett, Párisba jön, hogy tudományos műveltségét tökéletesítse, hogy a tanulmányaira úgyszólván a koronát feltegye. Világos, hogy tudori vizsgát tegyen, nem kívánhatják tőle, hogy mindabból vizsgát tegyen, miből azok szoktak tenni, kik Franciaországban tanultak. Ez lehetetlen volna reá nézve, mert ezek a vizsgák magukban foglalják a franczia irodalomban való neveltséget, milyenben neki nem volt része. S miután egy külfölditől nem lehet azt kívánni, hogy Franciaországban tanuljon, a próbák, melyeket hazájában kiállott, elégséges bizonyítékot nyújtanak előbbi készülsége értékéről. Ezért, hogy felállították az egyetembeli tudorságot, a melyre nézve mindenik facultas maga határozza meg a miniszter helybenhagyásával a feltételeket, a melyek mellett a külföldi jelölteket tudori vizsgára engedik. A feltételek egyébiránt nagyon szigorúak. Ez a tudorság nem a *honoris causa* tudorság. Ez nagyon komoly vizsgálat a teljes tudományosság minden biztosítékával. Ezen ugyanazokat a tudományos tanulmányokat kívánják, mint az állambeli tudorságon. A jogi és a böleselmi facultas már adott is néhány idegennek tudori oklevelet. A párisi theologiai facultas most adta az első. Az új tudor Soderblom Nathan, a svéd egyház lelkésze Párisban. Hat éve, hogy egyetemi előadásokat hallgatott Párisban, különösen az „Ecole des Hautes Etudes“-ben a vallástudományi osztályban. A tárgy, melyet tudori tanulmányául választott: „*A jövő élet a mazdeismus szerint, a más vallásokban való hasonló hitek világánál. Összehasonlító eschatologiai tanulmány*“. Figyelemreméltó munka, mely szerzőjének tiszteletet szerzett. Azt mondják, és joggal, hogy „valódi kincsés háza ez a különböző vallásokból meritett tanításoknak, tudományos munka, melyre a facultas büszke lehet“. Sabatier, kinek a munkát ajánlotta, megköszönte, hogy az új tudorságot értekezésével oly magas szín-

vonatra emelte. Az ünnepélyen Reville Jean elnökölt. A vitában Soderblom nagy dialektikai tehetségről tett bizonyosságot, valamint arról is, hogy a nyelvet jól kezeli. Miután Svédországban kitűnően végezte tanulmányait és Párisban tovább folytatta, lehetőségessé vált reá nézve, hogy magának kiváló helyet biztosítson a felsőbb tudományban.

— „A vallások történelme és a kereszténység“ a ezime annak a fölolvadásnak, melyet Westphal, a montaubani theol. facultas tanára írt. Ez egy nagyon szomorú csemény, mondják a régi orthodoxia védői, nagyon örvendetes, mondják az evangelium barátai, mert abban az evangelium győzelmét látják az egyházi hagyomány világi tévedései felett. Van okuk az utóbbiaknak e felolvasásnak örvendeni, főleg, ha a helyet is tekintik. Mert a montaubani facultast mindig úgy nézték, mint az orthodoxia erősségét. Annak tanárai erősen harsogtak a fideismusról való munkák ellen, melyeket Ménégoz és Sabatier, a párisi theologiai facultas tanárai adtak ki. Most azt találják, hogy a Westphal által nyilvánított nézetek teljesen összhangzanak a párisi tanárokéval. A vallások történelmének tanulmányozása Westphalt annak az elismerésére vezette, hogy az Isten lelke nincs a bibliába zárva, hogy az hatását gyakorolja a kereszténységen kívül is. Ebből az következik, hogy az Isten nem kíván az embertől egyebet arra nézve, hogy őt idvezítse, csak azt, hogy hű legyen az isteni világossághoz, melyet magába fogad. Westphal felolvasása három részre oszlik és e három szóba összegezhető: a vallások *életereje, méltósága és rokonsága*.

Az első részben a földön levő vallásoknak a statistikáját közli és a végén azt mondja: „mindezek a számok kettős benyomást hagynak hátra: ama nagy eredményeknek a benyomását, melyeket a százév folyama alatt elértek azok, kik magukat a vallások tanulmányozására szentelték; és annak az óriási hatalomnak a benyomását, melynek a világon a nem keresztény vallások a képviselői. Bizonyára a pogányok, vagy azok, a kiket így neveznek, mást érdemelnek tőlünk, mint megvetést. . . A vallások tudományának első eredménye, hogy maguknak a vallásoknak bámulatos életereje világosságra hozatott.

A második részben tárgyalja a vallásnak a méltóságát és az élet minden ágára való áldásos befolyását. „A vallásoknak tudományos tanulmányozása azt bizonyítja, hogy a vallás se nem találmány, se nem babona, . . . hanem a vallásos érzelem mindenütt úgy jelenik meg, mint elsődleges érzelem, mint az embernek legeredetibb és

legnemesebb vonása; hogy a vallás egyetemes eredetében se nem legenda, se nem theologia, hanem az imádkozás szüksége és hogy egy Isten imálásának, szeretetének és a vele való azonulásnak eme szüksége volt az, mi az emberi lelkiismeretet erkölesi nagykorúsításának kivívására sarkalta . . .⁴

A harmadik részben szerző az ő theologiai következtetéseit adja. Útat kellett találni, mely a bibliai tudománynak megengedte, hogy megszabaduljon a jobboldal zsarnokságától: a dogmától; és a baloldal zsarnokságától: az észétől. E szabadító út a történelem útja. Így született meg a történelmi módszer. . . . Minden író korához tartozik. Korába kell hát visszahelyezni, hogy meg lehessen érteni és itélni. A bibliai írók nem kivételek. Azoknak is meg volt nevelésük, népük; e népnek szomszédsága, bölesője. . . . Mindezt el kell ismerni. És a kritika munkájához lát. Hiába kísértették meg az általános ihletés elvvel a bibliát a közös jogon felül helyezni. A XIX. százév nagy írói diadalmas bizonyítékkal megmutatták, hogy ha a bibliai izenet Istentől jön, a biblia okmánya a történelemhez tartozik⁴. Miután szemlét tart a tudósoknak amaz ellenvetései felett, melyeket a vallások történelme nevében Istennek a kereszténység történelmébe való különös közbejötté ellen tesznek, azt mondja, hogy a régi apologetikát el kell hagyni és hagyományos nézeteinket kiigazítani: „nem igaz, hogy minden vallás hamis, egyesek kivételével! Mindezek a méredek hegyen, hol az isteni szózat hívja az emelkedésre, az igazságnak, szeretetnek és szellemi imádatnak az útját jelölik, mind fennebb-fennebb emelkedve egészen addig, hogy az embert arra a magaslatra emelték, hol érteni kellett hogy tudja az Isten szabadító igéjét. Ezen az uton, mely a Krisztussal való találkozásra vezet, minden faju és nyelvű embereket látok felállítva, kiknek Isten különbözőleg jelentette ki magát; látok vadat és műveltet, tudatlant és tanult embert, parsit és keresztényt . . . De látom azt is, hogy bármi legyen is szertartási neve, csak egy Istenhez fordul imájával és nem félek egytől se, csakis a képmutatótól! A ki az egyetemes imádatnak hatását lelkében érzi, az többé nem fog felekezeti apologiára vissztérni, melyet az idők szerencsétlensége adott a zsidóknak a száműzetés után, s mely a judaismusból átment a Jézus Krisztus egyházába is⁴.

Miután a fejlődéseket adja annak a megmutatására, hogy az Isten különböző fokozatokban jelenti ki magát, áttér a Jézus tanítására, és itt is ugyanazokat a következtetéseket vonja, mint fen-

nebb. „Jézus Krisztus minden igaz imádlónak teljes egyenlőségét hirdeti az Isten szemei előtt, ki mindenkit a nyert világosság szerint fog megítélni. „Addjad nékem a te szivedet“ mondotta már a próféták Jahvehja. A ki a szívét adja, attól az evangéliumok Krisztussa sem kíván többet . . . Ez magyarázza meg azt a szeretetteljes fogadást, melyben Jézus a pogány lelket részesítette, valahányszor az ő útján a világosság felé fordult, mint a növény fordul a nap felé. Nines megtiltva, hogy ne reméljük, hogy hasonló fogadás várja a siron túl mindazokat, kik nem találkozhattak ugyan Jézussal e földön, de folytonosan és kitartással törekedtek megvalósítani a jót és szolgálni Istent az ő lelkiismeretük világossága szerint. . . . A skepticismus eme szava helyett: „minden vallás jó“ s a fanatismus eme szava helyett: „az én egyházamon kívül ninesen üdv“, tegyétek a felvilágosult szeretetnek eme szavát: minden őszinte istentiszteletben ott van az igazságnak valami része, valami ő belőle, a ki azt mondotta: „Én vagyok az igazság! . . .“

A szabadelvű és egyszersmind evangélium szerinti iskola azonban már rég vallja azokat az eszméket, melyeket Westphal e beszédében mondott. Már rég, hogy az újkori theologusok a történelmi módszert gyakorolják. Baur óta lehet is-e szó más módszerről? De hogy ha tekintetbe vesszük a helyet, hol ez a felolvasás tartatott, hogy az a régi szélső orthodoxiának egyik erősségében tartatott, meg kell vallani, hogy annak megvan a jelentősége. Az igazság készíti a maga útját.

CHARRUAUD D.

GONDOLATOK.

Felső-Zsúk, 1900. aug. 25.

A jóhir csigalépésben halad, míg kellemetlent hordja verseny-paripa.

*

1900. aug. 27.

Az okosság és a rend. Bár lehetetlennek teszik, hogy az okosság a renddel összeütközésbe jöhessen, mégis megesik az néha.

Példát hozok fel.

A vadászati törvény szerint azon kutyák, melyek a mezőn szabadon járnak, ha nincs czölönk nyakukon — kóbor kutyáknak tekintendők, Meglehet lőni. Így szól a törvény. Az a kérdés: alkalmazzuk-e mindig a hozzákötött szabadságot?

Malmaimba gazdaemberek jönnek szekereikkel gabonával meg-
rakodva. Ők tartják fenn a malmot és hozzák a jövedelmet, de szekere
után igen soknak hű ebe utánna sompolyog. S nem értve a titalom
szigorú voltát, ha bele melegszi, elhagyja az ösvényt, a mezőn, künn
csatangol.

Gyakran találkozom ily szekerekkel, melyeket barátságosan
köszöntök.

Ha a helyett törvény adta jogomat gyakorolnám és mint azt a
rend megkívánná, lelőném a koborkutyát: vajjon jó néven vennék-e
azon emberek? Eljönnének máskor is malmomba, midőn oly sok helyről
hivogatják? Én azt hiszem, hogy nem.

Igy békül ki az okosság a rendellenességgel, ha van ok arra.

Azt nem lehet elvitatni, hogy a rend mindenkinek hasznára válik.
De hasznos tetteink fő motora, mely soha sem tagadja meg a szolgál-
latot, alant és fent, mindenütt csak az okosság.

*

1900. sept. 5.

Más kárán tanul az okos: oly igazság, melyet többnyire későn
fedezünk fel a magunk kárán.

*

1900. sept. 21.

Érdem-e az, ha valaki születésénél fogva magasabb társadalmi állásban van?

Ugy-e? hogy nem!

Érdem-e, ha valaki munkássága és egyéni deréksége folytán magát felküzdí alacsony sorsból ugyanoda?

Ugy-e, hogy igen.

Honnan van az mégis, hogy azok, kiket szerencsés véletlen esélye kitüntet, gyakran gőgös lenézéssel tekintnek le azokra, kik hozzájuk emelkedtek a maguk kitünősége által?

Ugy-e, azt nem lehet megérteni?

Pedig így van ez igen sok esetben, midőn az érdem és az annak hiányában levő, mint tőszomszédok egymást farkasszeggel nézegetik a nélkül, hogy összeharátkoznának.

S utóbbiak elgondolják: Édes uram, hiában minden erőlködésed, mégsem vagy olyan, mint én!

*

Melegföldvár, 1900. sept. 25.

A vén ember rendszeren zsímber, zsörtölődő és nincsen megelégedve a fiatalság viselkedésével, gondolkodásmódjával. Lehet-e azon esodálkozni? A fiatal száron csüngő, viruló rózsabimbó ugyanazon érzelmmel tekinthet az őt ábitattal bámuló, ráhajló jázsmintbokorra, mint a leveleit már elvesztett, száradni indult anya-rózsató közömbös, fakuló környezetén? Más egyedek — különböző viszonyok — egymástól eltérő gondolat világot érlelnek meg és azonnal szedik le gyümölcsét. A mi azon kívül esik, az szerintük már nem lehet jó, vagy illő, hanem értelmetlen, haszontalan dolog.

Nem mondom, hogy némelykor nincsen igazuk és hogy mindig helyes, a mit a fiatalság megeselekszik, de hogyis békülhetünk ki egymással hegyesre, kaczkíáson kifont bajusz — fiatalon dobogó kebelke, hullámosan alávonuló fürtök és meggondoltság, okosság?

Nehezen. Nem is kívánom tőlük.

Némely vén ember megfélejtkezik arról, hogy ő is volt fiatal és hogy akkor ő is ugyanazon tánczot járta, lehet, a divathoz alkalmazkodva, lassubb tempóban, de csak letánczolta a magát.

Magam is, midőn a mellettem lakozó négy fal közé bezárkózott pedántéria-mogorvaságával erőt akar venni rajtam, kinyitom az ablakot a természet meg-megújuló légáramának, mely felfrisíti bennem a csontosodni kezdő ideákat; kezdek látni a fiatalok szemével és beösmerve,

hogy Isten másoknak is adott szemeket, hogy lássanak és füleket, hogy halljanak, megkötöm a békét a fiatalsággal, bohóságával és gondatlan észjárásukkal.

Hogy is ne tenném, midőn részben magamra ösmerek?

A természeti élet körforgása változatosságában ismétlődő és örökös. A nagy légürben elhelyezkedett bolygók és csillagrendszerek a maguk körvonalozott utját járják be ismét. A növények, fák, állatok, egyszóval minden a mi lesz, fejlődik, elhal, és megelevenedik az utódokban. Az emberi életben is annak minden egyede halad a maga pályáján — ugyanazon időközben, a bennük élő fejlődő gondolat menettel. Mindig ugyanaz marad a darab, csak a viszonyok érdekesen változnak és az abban játszó és azok által vezérelt szereplők.

BÁRÓ PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A brit- és külföldi unitárius társulat ez évi közgyűlését f. évi máj. 25-dik s következő napjain fogja Londonban megtartani, a melyen egyszersmind a XX-dik évszázad is megünnepli. Ugyanakkor tartja folytatólag az unitáriusok és más szabadelvű vallások gondolkozóinak és művelőinek a mult évben, kapcsolatban az amerikai unitárius társulat jubiliáris ünnepéye alkalmából Bostonban megalakult nemzetközi Tanácsa is (International Council of Unitarians and other liberal religious thinkers and workers) első közgyűlését. Az előjelek szerint e gyűlés kiváló fontosságúnak mutatkozik, a mennyiben abban résztvenni az angol és amerikai unitáriusokon kívül nagy számmal jelentkeztek Európa csaknem minden államából hírneves tudósok; sőt ezek közül is többen felolvasásokat is fognak tartani; mint Bonet-Maury, Jean Reville Párisból, Hocart Brüsselből, Pfleiderer Berlinből, Janson Krisztianiából, Andre Florenczből, Tchertkoff, Tolstoynak egy barátja Oroszországból, Zennuke Toyosahi Tokióból, Humphry Uzal Calkuttából stb. Egyházunkból is Boros György és Józán Miklós bejelentették elmenési szándékukat és hogy felolvasásokat fognak tartani. Sajnos, hogy püspökünk, kit mindkét Társulat titkára meghívott, nem mehet el és nem vehet részt e gyűlésekben. Jövő füzetünkben mindkét gyűlésről a lehetőleg kimerítő ismertetést fogunk adni.

Az egyetemi prot. theol. facultás ügyében az erdélyi ref. egyházkerület igazgató-tanácsa előterjesztést tesz az egyetemes konventnek. Az Erd. Prot. Lap legutóbbi száma egész terjedelmében közli az igazgató-tanács felterjesztését, a mely az egyetemi prot. theol. facultás szervezését szükségesnek ítélvén, véleményes javaslatát a következőkben foglalja össze: „1. A protestáns theologiai fakultást a budapesti és kolozsvári egyetemen kell szervezni; fenhagyatván minden egyházkerületnek a joga eddigi theologiai akadémiája fenntartásához, de ha a terv bármiféle okból megvalósítható nem volna, úgy első sorban a kolozsvári tudomány-egyetemet kellene protestáns theologiai fakultással kiegészíteni. 2. A létesítendő protestáns theologiai fakultást a hazai protestáns felekezetek (ev. ref., ágost. hitvallású és unitárius) közösnek tekintik, s ez alapon a bibliai, egyháztörténelmi és vallásbölcészeti tárgyak előadására közös tanszékek szervezendők, míg a dogmatika és gyakorlati theologiai tudományok előadására, mint a melyek a felekezetek közti különbségeket leginkább kidomborítják, felekezetenként külön, úgynevezett confessionalis tanszékek állítandók fel. 3. A protestáns theologiai fakultás állami intézmény, melynek minden személyi és dologi kiadásait az állam fedezi; de a theologiai tanárok kinevezésénél a kijelölés jogának megadásával, az egyházaknak is befolyás biztosítandó. 4. A papok képesítésénél s a papi oklevelek kiadásánál is bizonyos jogkör biztosítani kell az egyháznak. 5. A protestáns theologiai fakultások tanárai és hallgatói ugyanazon jogokban részesíttessenek, mint a többi fakultások tanárai és hallgatói. 6. A theologiai fakultások mellett protestáns theologiai internátusok is szervezendők, hol a theologusok mellett protestáns tanárjelöltek is otthont találnának. Ez internátusok költségeit az egyházak hordozzák“.

A protestantismus veszteségei. *Sylvester Domokos* a magyar reformátusok egyik legkiválóbb szónoka márt. 4-én meghalt. Előbb Székely-Udvarhelyt, azután Vizaknán és végül Szászvároson volt pap, hol rövid szenvedés után bevégezte hasznos életét. Több beszéde jelent meg, melyek őt ismertté tették. Neve világos főt, kitünő értelmet, nagy szónoki erőt és nemes jellemet jelent, s türelmet és testvériességet. Ebben él tovább az ő emléke.

A protestantismusnak másik nagy vesztesége *Molnár Albert*. A theológiát Nagy-Enyeden végezve tanulmányai tökéletesítésére külföldre ment s tanult Németországon és Franciaországban. Pályáját mint tanár kezdte s mint pap folytatta: Sámsondon, azután Maros-Vásárhelyen. Mikor Kolozsvárt a ref. theol. facultást felállították, a gyakorlati theol. tanára

lett és az „Erdélyi Prot. Lap“ szerkesztője. Molnár Albert minden helyen díszre volt egyházának, kitűnő tehetség, fegyelmezett gondolkozó, harmonikus lélek, jeles író volt, és e tulajdonságokkal: illustris szónok. És ehhez hozzá kell adni az embert is, mely a benső emberen épült föl. Ez fénylik elő a Molnár Albert emlékezetéből.

A jezsuita moral az osztrák parlament ülésein febr. hóban felszínre került. Nem úgy mintha az osztrák honatyák e moral mellett szálltak volna síkra, hanem azt interpellatio tárgyává tették. Liguori Alfonz mult százbeli egyházatiya moraltheológiája, melyet a katolikusok tanítanak, Grassmann által egy iratban lelepleztetvén, különösen a gyóntatás körüli eljárásra vonatkozó utasításai visszatetszést keltettek és a nagy német párt interpellatiót nyújtott be a parlamenthez. A klerikálisok hevesen tiltakoztak az interpellatio ellen s annyit el is értek, hogy az ülés jegyzőkönyvébe nem vették azt fel; de a közlött szemelvények megmutatták, hogy mily morallal táplálják a papságra készülő növendékeket, megmutatták, hogy milyen a jezsuita moral. Maga egy katolikus nagy tudós, Döllinger már évekkel ezelőtt nyíltan megírta, hogy Ligouri erkölestana „hamis“. — A mi az osztrák parlamentben történt, csak intés lehet a protestánsoknak, hogy a tiszta keresztény moralt tanítsák és azt megvesztegetni ne engedjék. A protestantismusnak ez volt mindig egyik erőssége. És a jezsuita befolyással szembe erősebb védfalat ma sem állíthat egy protestáns egyház se, mint a tiszta keresztény moralt a tanban, a puritanismust a gyakorlatban.

A róm. kath. egyház a XIX. évszázban. A keleti egyháznak egy kiváló tudósa, Kyriakos, atheni tanár a 19. százévre visszatekintve a róm. kath. egyházzal ezeket írja: „A 19. százévnak első fontos eseménye a XV. Clement pápa által (1772) felosztatott jezsuitarendnek a visszaállítása volt. E visszaállítás 1814-ben történt VII. Pius által. A jezsuitáknak, e minden haladás ellenségeinek újra megjelenése jeladás volt a francia forradalom s Voltaire, Rousseau és az encyclopaedisták eszméi által megrendített pápaság újra megerősítésére. E reactionarius áramlat, melynek vezetői főleg De Maistre és Bonald voltak, rövid időn hatalmába kerítette az egész róm. kath. egyházat és theologiai téren csakhamar elfojtott minden szabad mozgalmat, mely a rossz egyházi viszonyoknak a megjobbítását, valamint a kereszténységnek az újkor előhaladásával és a tudomány új eredményeivel való kibékítését tartotta szem előtt. Ennek az egész mozgalomnak a záróköve a vatikani zsinat (1870) volt, a melyen a szeplőtelen fogantatásnak IX. Pius által már 1854-ben kihirdetett dogmáját, XVI. Gergely és

IX. Pius hírhedt encyclikáit és az utóbbinak syllabussát, — melyek az újkor népeinek szabadságait, valamint az egész újkori fejlődést kárhóztatták, — ünnepélyesen szentesítették és kimondták a pápa csalhatatlanságát. A csalhatatlansági nyilatkozat vak engedelmességre kényszeríti az egész katolikus világot a pápai akarat iránt, mivel minden az ellenvaló igény ki van zárva s vita és vizsgálódás lehetetlenné téve. A csalhatatlansági nyilatkozatra következett ugyanabban az évben a német-francia háború alatt Róma elfoglalása az olaszok által és a pápák világi hatalmának a megszüntetése. A 19. százév összes pápai, VII. Pius, XII. Leo, VIII. Pius, XVI. Gergely, IX. Pius és XIII. Leo a legbuzgóbb támogatói voltak a jezsuiták tevékeny segítségével ennek a reaktionarius mozgalomnak. Franciaország szabadelvű katolikusainak küzdelme (Lamenaís és Lacordaire) és más országok katolikusainak küzdelme a jezsuita szellem uralma ellen hiábavaló volt. Hiába tiltakoztak Németországban, Franciaországban és más országokban a kath. theologia kiválóbb képviselői is (Döllinger, Hyacinthe) a vatikáni irány és a csalhatatlanság ellen. Ezért elváltak és megalkották az ó-katolikus egyházat, melynek alapját a kilenez első százév kereszténysége és a hét egyetemes zsinat határozatai teszik. Az ó-katholicizmust e szerint tehát úgy lehet tekinteni, mint megújítását a schisma ideje előtti nyugati catholicizmusnak, s illetve mint visszamenést eme catholicizmusra. Ez új pápai dogmák és a minden előhaladás elleni eme harc, a mik a 19. százbeli római egyház szellemi munkájának a tartalmát tették, harcra hívták ki az egész tudományos világot; de fájdalom, küzdelmük hiába való volt. A pápaságnak szégyentelen merényletei, hogy a papság felül áll az államokon és hogy joga van a tudománynak és a népnevelésnek minden kérdésébe belenyulni s a házassági és válóügyekben önhatalmulag határozni, a különböző államok kormányait arra kényszerítették, hogy a jezsuitákat és más rendeket, melyek a népoktatást magukhoz ragadták, országukból kiutasítsák. Továbbá a törvényhozás útján behozták a polgári házasságot és a klérust a népoktatásból kizárták. De még ezzel se értek el eredményt. Mivel a pápák mindig ragaszkodtak az ó nonpossumus-ukhoz és újjuktól el nem tértek. Így a pápai egyház és az újkor között napról-napra mind nagyobb lett a szakadás. A katolikus népek mindenütt két táborra vannak osztva, az egyik részen állanak a tudatlan, műveletlen tömegek az ó asszonyaikkal, a jezsuitáknak és a jezsuitásan nevelt, a legsötétebb vakhitbe sülyedt katolikus papságnak fanatikus párthívei; a másikon pedig a művelt katolikusok, kik a katolikus vallástól napról-napra mindinkább elidegenednek. A 19. százév

pápái most aztán arra igyekeztek, hogy az Európában elvesztett földet némileg egyebbütt nyerjék vissza, a katholicismusnak kelet orthodox népei között teljes buzgalommal való terjesztésére, Ázsiában, Áfrikában és Amerikában terjesztésére. Különösen XIII. Leo teljes kitartással munkál ezen a téren, a nélkül azonban, hogy, a mint tudva van, az orthodox kelet katholicizálásában bármit is el tudott volna érni“.

Oroszországban Tolstoi gróf kiátkozása ügyében újabb nyilatkozatok történtek. Azóta, hogy a múlt évben a papságnak titkos utasítás adatott, hogy Tolstoit halála esetén ne részesítsék egyházi temetésben és az egyházi hatóságnak ez intézkedése nyilvánosságra jött, Tolstoit az egész művelt világ minden részéből üdvözölték, valósággal tünettek mellette. A hivatalos egyház ezzel szemben jónak látta nyilatkozatokat adni közre. Ujabban Antoni pétervári metropolita nyilatkozik Tolstoi feleségének hozzá intézett levelére. A metropolita egyebek közt ezeket mondja:

„Nagyságos asszonyom, Zsófia Andrejevna grófné!

Nem az a bűn, amit a synodus eselekedett, a mikor kihirdette az ön férjének az egyháztól való elszakadását; de súlyos bűn az, amit ő maga eselekedett önmagával, a mikor kitepte magát a Jézus Krisztusban az élő Isten fiában, Megváltónkban és ülvösségünkben való hit kötelékéből. Ezért az elszakadásért már rég kifejezést kellett volna adnia fájdalmas panaszának. És természetes, hogy férjének romlását nem valami telinyomtatott *papírrongy* okozza, hanem az, hogy elfordult az örök élet forrásától. A keresztény élet Krisztus nélkül el sem képzelhető, mert az ő szavai szerint „a benne hívő örök életet nyer és áthatol az életen és a halálon egyaránt; de a ki benne nem hisz, az nem fogja látni az életet és magára vonja Isten haragját“ s egy emberről, a ki megtagadja Krisztust, nem mondhatunk egyebet, mint hogy az életből a halálba jutott. Ebben áll férjének romlása, de ennek is csak egyedül ő és nem más az okozója.

Az egyház, a melynek tagjai közé ön tartozik, azokból áll, akik Krisztusban hisznek; és az egyház Istennek nevében megáldja tagjai életének minden fontosabb mozzanatát: a születést, a házasságot, a halált, az ember fájdalmát és örömet; de nem teszi, nem teheti ezt hitetlenekkel, pogányokkal, azokkal, kik tőle elszakadtak és sem imát, sem áldást nem kívánnak tőle s kik egyáltalán nem is tartoznak kötelékébe. Az egyház szempontjából tehát a synodus határozata teljesen érthető, természetes és világos, mint Isten napja. Isten szeretete végtelen, de az sem bocsájt meg mindent s mindenkinek. A szentlélek gyalázását sem

ezen, sem a másvilágon nem bocsájtják meg. (Math. 12. 32.) Az Ur mindig szeretettel közeledik az emberhez, de ez olykor nem is siet a szeretet elébe, fűt az Ur színe elől és így tönkre megy. Krisztus a kereszten ellenségeiért imádkozott, de azért ő is megemlítette nagy fájdalommal beszédében, hogy „az elveszett gyermek tényleg elveszett“. (János 17., 12.) A míg férje él, nem lehet azt mondani, hogy végképp elveszett; de teljes igazsággal mondták róla, hogy elszakadt az egyháztól, hogy annak nem tagja többé mindaddig, míg nem vezekel és vele újból nem egyesül.

A mikor a mult évben a lapok révén elterjedt a gróf betegségének hire, az egyház szolgálói előtt fölmerült a kérdés: méltó-e ő, a hitehagyott, egyházi temetésre és arra, hogy imádkozzanak lelkiüdvéért? A synodushoz fordultak, a mely titokban adott feleletet és ez a felelet nem lehetett más, mint a következő: *nem részesülhet egyházi temetésben, hacsak vissza nem tér az egyház alapelveihez.* Ebben nem volt fenyegetés, de más felelet nem volt adható és nem hiszem, hogy akadna lelkész, a ki a gróft keresztény módon eltemetné és ha mégis akadna ilyen *tszeségtelen* ember, akkor az illető egy hitetlennek keresztényi eltemetése által a szent ritust bűnös módon profanizálná. De mire való is volna az ön férjén erőszakosságot elkövetni? Hiszen kétségtelen, hogy ő maga sem kíván keresztény temetést“.

Bármennyire igyekszik is Antoni metropolita a szent zsinat kiátkozó határozatát indokolni, indoklásának csak is azok előtt lehet sulya, kik az ügyet, miként ő, dogmai szempontból nézik; de nem azok előtt, a kik azt a Jézus vallásának szempontjából tekintik. A metropolita levelében az orosz egyház hitvallása és a Jézus vallása egymással össze vannak tévesztve. A kiátkozás, akár a római szent halomról szálljon el, akár a szent orosz egyház pétervári titkos zsinatából jöjjön, nem keresztény tan. A kiátkozás mindig a kiátkozóra hull vissza, a Sanhedrimé a Sanhedrimre, a szent orosz zsinaté a szent orosz zsinatra. És a kiátkozásnak hatása sincs, hogyha az olyanokra vonatkozik, kik a vallás lényege ellen nem vétnek. Sőt az az emberekben mindig ellenkező hatást szokott kelteni. Ezért hogy Tolstoit, bár az orosz egyház hivatalos hitvallását nem követi, de a Jézus evangéliumának híve, az egész mivelt világ rokonszenve kíséri. Az emberiségnek megvan és a legtöbb esetben nyilvánul a jó érzéke. Bradlaugh-t, az atheistát az angol parlament nem akarta tagjává fogadni, míg a parlamentben szokásos s minden vallásos ember által elmondható esküt le nem teszi. Ha akadtak is egyesek, kik az egyéni meggyőződés jogánál fogva

Bradhaugh-t igazolhatni vélték, de az emberek nem gyúltak sem Angliában, sem azonkívül rokonszeuvre iránta. Az Antoni metropolita által úgynevezett „papirrongy“ a Jézus evangéliumának szellemében van telírva, s Tolstoi mellett készséggel foglalnak állást az egész világon az emberek. A hatalomnak, hogyha az oly nagyméretű is, mint az orosz szent zsinaté, ha csupán formalismusban dolgozik, csakis burokratikus egyénekre lehet hatása, de azokra nem, kik a lényeket a formán felülhelyezik. — Hanem a mennyire nem menthető a szent orosz zsinat kiátkozó ítélete: épp annyira indokolatlan, sőt annál indokolatlanabb lenne az a kívánság, hogy Tolstoit, mikor az az eset bekövetkezik, az orosz hivatalos egyházhoz tartozó pap részesítse szertartásban. Nincs közölve, hogy Andrejevna grófné a metropolitához intézett levelében vajjon fejezett-e ki ilyen ohajt. De ily kívánság a tények állásával összeegyeztethetlen. Mert az kétségtelen, hogy Tolstoi gróf az ő vallásos nézeteivel, az egy személyű Istenben való hitével és ember Jézus Krisztussával az orosz egyháztól elszakadt. S hogy mégis az orosz egyház részesítse akárminő szertartásban is, ez ellenmondás lenne mindazzal, a mit a jasnajapoljanai böles életében szóval vallott és könyveiben hirdetett. Övéinek meg kell barátkozni azzal, hogy az ő vallási álláspontjának következményeit teljesen levonják. Franciaországban Alexander Dumas-t, az ifjabbat, kinek nézete a róm. katholicismussal nem egyezett, róm. kath. pap nélkül kísérték végső útjára; Taine, az irodalomtörténetíró felett meghagyása szerint szabadelvű protestáns lelkész mondott beszédet. Oroszország nagy írója esetében sem lenne elfogadható, hogy az orthodox orosz egyház tegyen szolgálatot, ha még hajlandó is lenne erre, mikor Tolstoi hitelvi felfogása az orthodox orosz egyházétól annyira különböző.

A protestáns tanárságot az utóbbi harmincz esztendő egészen más viszonyok közzé állította, mint a milyenek az az előttiek voltak. A protestáns tanárnak az anyagi helyzete ma hasonlíthatatlanul jobb annál, mint a milyen régen volt. De éppen annál a körülménynél fogva, hogy helyzetének javulását az államnak köszöni a protestáns tanárság, sajátságos helyzetbe jutott, abba a helyzetbe, hogy állását az állami tanárok szempontjából tekintse-e vagy prot. egyházi szempontból. A protestáns lapokban ismételten fel volt említve, hogy az egyházi vonatkozásokat teljesen alárendeli más viszonyoknak, sőt hogy azoktól szabadulni igyekeznek és teljesen az állami iskolák normája szerint törekeshnek a prot. iskolákat berendezni s az egyházat úgy szólva csak kívül állónak tekinteni . . . Hát ez teljesen téves törekvés. A prot.

iskoláknak és tanárságnak az új viszonyok között is mégis csak ugy kell kialakulni, hogy prot. iskolák maradjanak.

Sárdi István. A Sárdi családnak, mely egyházunk történelmében föl van jegyezve, egyik jelesse elhunyt ápr. 8-án. Atyja torozskói pap pap volt s Torozskón tanult először Sárdi István is. A család mindig előszeretettel viseltetett a papi pálya iránt. De az ifju Sárdi egyébre gondolt. Mikor a gymnasiumot végezte Kolozsvárt, arra határozta magát, hogy festő lesz. Egy ideig az akkor Kolozsvárt lakó Vastagh Györgynél dolgozott, azután Boér Gergely tanulótársával, ki a zenére készült, Münchenbe ment. Itt tanulta a festészetet a leghiresebb mesterektől, Düsseldorfban is megfordult, hol akkor Munkácsy már feltűnt volt s közöttük a legmelegebb barátság fejlődött ki. Hazatérve rajztanár lett a kolozsvári állami képezdénél, valamint a tanítónő képezdénél is. Hivatalos kötelességei mellett minden idejét a festészetnek szentelte. Sok sikerült arczképet festett: Kriza, Deák Ferencz, Kossuth, Bem arczképeit, s oltárképeket. Már éppen arra készült, hogy önálló műveket alkosson és részt vegyen a művészi kiállításokon, mikor hirtelen súlyos betegség támadta meg és elvesztette szeme világát. A nagy tudású jeles festőművész pályája be volt végezve. Tizenkét évig viselte a legkeresztényibb türelemmel a világtalanság nyomorát, míg végre a halál szenvedésétől megváltotta.

Gyászshirek: *Énlaki Györfi Ferencz* szentmihályi unitárius pap febr. 18-án életének 48-ik, házasságának 21. évében megszűnt élni. Nehány évig Énlakon paposkodott, azután hirtelen bekövetkezett haláláig Szent-Mihályon. Mint zeneértő sokat tett a vidéken az éneklés emelésére. Bartha Polixena a jó férjét, nagyszámu gyermekei a gondos atyját, hivei a szeretett lelkipásztort siratják az elhunytban. — *Nagy-ernyei Kelemen Imre* kir. telekkönyvvezető életének 64-ik, második házasságának 24-ik évében febr. 27-én Sepsi-Szent-Györgyön jobblétre szenderült. Zajtalan munkásság töltötte be életét. Kelemen Lajos testvérét, Kelemen Anna, dr. Szász Izsákné, Kelemen Árpád, Kelemen Elek és Kelemen Margit, Jeney Aladárné atyjukat gyászolják benne. — *Siménfalvi György*, előbb aljárú, később torozskószentgyörgyi unitárius lelkész, élete 67-ik, papsága 38-ik, házassága 37-ik évében évében elhalt, özvegyet Ferenczi Klárát és két gyermeket, Bertát és Boldizsárt hagyva hátra. Halála rajtok kívül Ferenczi Lajos, felsőrákosi tanítót és Ferenczi Áron medeséri le késztt érinti közelebből. — *Sárdi István* festőművész, áll. tanítóképezdei ny. tanár, egyh. tanácsos ápr. 8-án 59. évében jobb hazába költözött. Neje Balogh Irma, leánya Olga, testvére Sárdi Lőrincz és nagyszámu rokonság fájlalják az elköltözöttet. — *József Miklós* budapesti unitárius lelkészt és családját érzékeny vesztesség találta apósának, Haftl Józsefnek Kisbőren ápr. 11-én történt halálában.

ARANYKÖNYV.

A kükkülli unitárius egyház körben az esperesi vizsgálószerk az 1900. évre vonatkozó vizsgálata alkalmából a következő kegyes adományokat vette jegyzőkönyvére :

Dicsőszentmártonban: Gvidó Béláné úrvacsorai kenyeret adott minden alkalommal s az olvasókör részére járatta az „Unitárius Közlönyt“ (ér 6 kor.) *Gvidó Béla* a betegek részére úrvacsorai bort adott, a papi telken épült kúthoz adott 7 koronát, az olvasókör részére járatta az „Erdélyi gazdát“ (ér 12 kor.) Dr. Árkossy Gyula az olvasókör részére járatta a „Vasárnapi Ujság“, „Képes néplap“, „Világ Krónika“ cz. lapokat (ér 16 kor.). Templomi és úrvacsorai persely pénz begyült 55 kor. 50 fill. Az ifjusági dalkör újévi gyűjtése 55 kor. 80 fill. — *Csapó-Radnóthon* úrvacsorai kenyeret és bort adott minden alkalommal Egyed József (évi 4 kor.) — *Magyar-Sároson* id. D. Pataky László úrvacsorai kenyeret és bort adott minden alkalommal (ér 10 k.) Sándor Jánosné Ő méltósága vélnöksége alatt rendezett estély az iskola javára jövedelmezett 256 koronát. Persely pénz begyült 39 kor. 28 fill. — *Haranglábbon* Szathmári István a vizsgálószerket ellátta, úrvacsorai kenyeret és bort adott (ér 16 kor.) Templom építésre Dsztmártonban gyült 60 kor. Persely pénz 2 kor. 74 fill. — *Deésfalván* ifj. D. Pataky László úrvacsorai kenyeret és bort adott minden alkalommal (ér 10 k.) Persely pénz 10 k. 73 f. — *Kükküllő-Széplakon* Buzogány János úrvacsorai kenyeret és bort adott (ér 8 k.) Br. Petrichevich Horváth Kálmán orgona alapra adott 100 koronát. Persely pénz 3 k. 92 f. — *Vámos-Udvarhelyen* a hivek adakozása pénz, bor és tengeriben ér 80 koronát. — *Nagy-Teremiben* Tolvaj Sámuel ev. ref. vallásu birtokos úrvacsorai kenyeret és bort adott, a beszolgáló lelkészt ellátta (ér 20 k.) — *Dombón* Miklós Sámuel ifj. úrvacsorai kenyeret adott minden alkalommal (ér 4 k.) Persely pénz 25 k. — *Mavrosszentbenedeken* Csiky Farkas úrvacsorai kenyeret és bort adott s a beszolgáló lelkészt ellátta (ér 50 k.) Persely pénz 2 k. 46 f. — *Ádmoson* özv. gr. H. Tholdy Lajosné úrvacsorai kenyeret és bort adott (ér 16 k.) Persely pénz 23 k. 51 f. — *Bethlenszentmiklóson* Nagy Béla lelkész épület anyagot adott 12 k. értékben. Nagy Béláné és Udvar Márton id. 2—2 alkalommal, id. Érsek Ferenc 1 alkalommal úrvacsorai kenyeret és bort adtak (ér 22 k.) Ráczy Fílon adott 4 koronát az egyház közpénztárába. Érsek Miklós a templomon 8 k. értékű javítást eszközölt. Mátyás János 3 k. értékű kert vesszöt adott. Özv. Gombocz Jánosné adományozott egy szó és papi-szerk bársony takarót (ér 20 k.) Persely pénz 10 k. 12 f.

Szőkefalván Dsztmártonban rendezett 3 bál jövedelmezett 961 k. 21 f. Templom építésre adakoztak :

Dicsőszentmártonból Gvidó Béla gyűjtő ivén	69	kor.	05	fill.
» Ferencz Ákos és » » » »	53	»	50	»
K.-Széplakról Kis Sámuel	19	»	—	»
Deésfalváról Hadházi József	33	»	—	»
Haranglábról Gárfalvi István	6	»	90	»
M.-Sárosról Kis László és Inceffi Áron	25	»	64	»
Szőkefalváról Szabó A. és Rédiger P.	94	»	40	»
Dombórol Ütő Lajos	24	»	56	»
Bethlenszentmiklósról Nagy Béla	23	»	56	»
Maroszentbenedekről Csiky Farkas	10	»	70	»
Ádámosról Molnár János	13	»	06	»

Gvidó Béla esperes toronygomb elkészítésére adott 30 koronát. Gvidó Mózes és Trueskó József a torony födelére az építés évét felírták (ér 10 k.) — Szőkefalvi, dicsőszentmártoni és dombói hívek ingyenes munkatétele a torony építésénél, ér 160 koronát. Gvidó Béla esperes a toronyszenteléskor a hívek megvendéglésére adott 50 liter bort (ér 20 k.) Özv. Jánosi Istvánné a toronyépítéshez adott 4 koronát és egy szőszék takarót (ér 25 k.) Dr. Ferencz Ákos egy író asztalt ajándékozott (ér 30 k.) Özv. Jánosi Istvánné urvaesorai kenyeret adott (ér 4 k.) Br. Rothenthal Henrich urvaesorai bort adott (ér 8 k.) persely pénz 3 k. 70 fill.

Medgyesen dr. Sándor Balázs 2 alkalommal és Borbély Gyula 1 alkalommal urvaesorai kenyeret és bort adtak (ér 9 k.) Dr. Sándor Balászné egy urasztali terítőt adott (ér 100 k.) Dr. Sándor Balázs egy bélyegzőt csináltatott (ér 5 k.) Gr. Haller Péter urvaesorai kelyhet adományozott (ér 30 k.) Szabó Jolánka k. a. urvaesorai kenyérterítőt adott (ér 10 k.) Sikó Géza leányai kehely terítőt adtak (ér 15 k.) Urvaesorai persely pénz 11 k. 36 f. — Összes adakozások pénz értéke teszen 2763 korona 80 fillért.

E helyen is fogadják kegyesszívű adakozók az egyházközségek szives köszönetét s az esperesi vizsgálószerk hálás elösmérését.

„A jókedvű adakozót szereti az Isten“. II. Kor. 9. 7.

Bethlenszentmiklós, 1901. április 5-én.

NAGY BÉLA,
egyházköri jegyző.

A.-siménfalvi Istvánfi Domokos és neje Benedekfi Lina 17 éves korában meghalt egyetlen fiú gyermekök emlékét igen szép módon tették az utódok előtt is emlékezetessé s egyszersmind áldozatkészségökkel meglepően igyekeztek önmaguknak vallásos megnyugvást szerezni, az által, hogy igen szép kivitelű, 87 kor. 60 fillér értékű ezüst urvaesorai kelyhet ajándékoztak a következő fölírással: „Istvánfi Dénes emlékére, az a.-siménfalvi unitárius egyháznak, az ifjúság számára: a szülők 1900.“

A magam és egyházam nevében fogadják a nemesen gondolkozó ajándékozók e helyen is hálás köszönetemet.

Igy él a keresztény szülő az ő gyermekének halála után is!

A.-Siménfalván, 1901. 1/26.

VARGA DÉNES,
unitárius lelkesz.